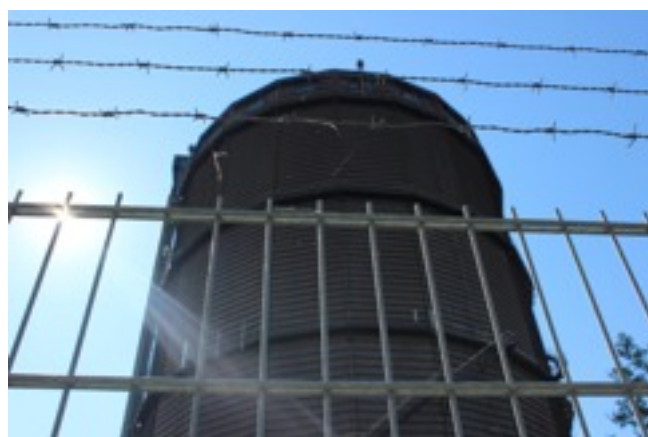

Göteborgs gasklocka

- Vår skrymmande
energihistoria

Sara Edholm

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen i
Kulturvård, Bebyggelseantikvariskt program

15 hp

Institutionen för kulturvård
Göteborgs universitet

2013:30

**Göteborgs gasklocka
- Vår skrymmande energihistoria -**

Sara Edholm

Handledare: Bosse Lagerkvist

**Kandidatuppsats, 15 hp
Bebyggelseantikvariskt program
Lå 2012-13**

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
P.O. Box 130
SE-405 30 Goteborg, Sweden

www.conservation.gu.se

Ph +46 31 786 4700

Fax +46 31 786 4703

Program in Integrated Conservation of Built Environments
Graduating thesis, BA/Sc, 2013

By: Sara Edholm
Mentor: Bosse Lagerkvist

The gasometer of Gothenburg:
- Our bulky history of energy -

Abstract:

The purpose of this graduate thesis is partly to investigate the historical context of Gothenburgs gasometer, to illustrate the administration and discussions about future usage, to map out its historical different values, and finally to make some suggestions (based on the previously mentioned investigations) about how to be able to develop the district as an urban part of Gothenburg, and still highlight and take advantage of the historical values previously mentioned.

I have made my research in different ways, both through searching archives and literature, having a continuous dialogue with the authorities concerned, and I have also been able to study the gasometer from the inside.

The result is compared to similar gasometers in Sweden Stockholm and in Oberhausen Germany. Together, this case study is meant to make up a platform of/for arguments in the discussion of preservation and/or demolition of the gasometer, or other similar industrial buildings.

Title in original language: Göteborgs Gasklocka - vår skrymmande energihistoria

Language of text: Swedish

Number of pages:

Keywords: gasometer, industrial heritage, Gullbergsvass, gasworks, city development

ISSN 1101-3303

ISRN GU/KUV—13/30--SE

Förord:

Jag vill rikta ett stort tack till alla som bidragit med hjälp, stöd och information som bidragit till författandet av denna uppsats.

Tack till tusen!

Göteborg, juni 2013

Innehållsförteckning:

1. Inledning.....	9
1.1. Bakgrund och problemformulering.....	9
1.2. Uppsatsens syfte.....	10
1.3. Frågeställningar.....	10
1.4. Mål.....	11
1.5. Avgränsning.....	11
1.6. Metod och material.....	11
1.6.1. Arkivstudier.....	11
1.6.2. Litteraturstudier.....	12
1.6.3. Studiebesök.....	12
1.6.4. Platsbesök.....	12
1.6.5. Intervjuer.....	12
1.6.6. Tidigare forskning och teoretisk ansats.....	12
2. Gasverket och Gullbergsvass.....	14
2.1 Gullbergsvass.....	14
2.2 Gasindustrin tar form.....	16
2.3 ”Lysande lyktors inrättande”.....	17
2.4. Så här användes gasverket en vanlig dag på 1920-talet.....	21
2.5 Industrins gaskonsumtion.....	23
3. Gasklockan.....	24
3.1 Gasklockans entreprenad.....	24
3.2 Gasklockans tidslinje.....	26
3.3 Gasklockans konstruktion.....	27
3.3.1. Grunden.....	28
3.3.2. Stomme.....	29
3.3.3. Monteringen.....	29
3.4. Ärendet Gasklockan - tidslinje.....	30
3.5 Gasverket i Värtan: Jämförelsestudie 1.....	36
3.6. MANNs gasklocka i Oberhausen - Jämförelsestudie 2.....	39
4: Intervjuer.....	42
4.1. Frågor som utgångspunkter i intervjuerna.....	42
4.2. Intervju med Mats Arnsmar.....	42
4.3 Intervju med Peter Trygg.....	43
4.4. Studiebesök Gasklockan.....	44
5. Värdering.....	49
5.1. Vad är ”Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg - Ett bevarandeprogram”?.....	49
5.2. Värdeanalys.....	49
5.2.1. Unnerbäcks värderingsmodell.....	49

5.2.2. Industrihistoriska och symbolvärden.....	50
5.2.3. Gasklockans värdeanalys.....	54
6. Slutdiskussion och sammanfattning.....	60
6.1. Gasklockorna - likheter och skillnader.....	61
6.2. Gasklockans praktik.....	62
6.3. Förslag.....	62
7. Källförteckning.....	65
7.1 Muntliga källor och epost.....	65
7.2 Skriftliga källor och litteratur.....	66
7.3. Internetförteckning.....	68
7.4. Övriga källor.....	68
7.5. Illustrationsförteckning.....	68
Bilaga.....	73

1. Inledning

1.1

Bakgrund och problemformulering

Den här uppsatsen består i en fallstudie av Göteborg Gasklocka, dess bakgrund och dess betydelse.

Då Göteborg som bäst står inför stora förändringar vad gäller bland annat infrastruktur, ansåg jag att det torde vara intressant att fördjupa sig och tillskansa mig själv (och kanske andra) fler aspekter på förändringarnas innebörd. Det stundande byggandet av västlänken är till exempel en del i satsningen Västsvenska Paketet som syftar till att göra Göteborg till en mer urbant kommunikativ stad samt bättre utnyttja befintliga markytor. Man vill förbättra arkbetsmarknadens möjligheter genom att effektivisera stadens infrastruktur, både vad gäller kollektivtrafik och bilism. Naturligtvis finns det också en miljömässig aspekt högst närvarande i satsningen.

Förändringar av den här digniteten medför rimligtvis att man behöver möblera om i dagens stadsrum - somligt måste flyttas, annat måste demoleras. Då det är ont om plats för nybyggen i Göteborgs centrala delar, blir man allt mer tvingad att vända sig åt de hittills inte fullt lika högexploaterade tomterna i stadskärnans periferi.

En av dessa tomter är Gullbergsvass 11:8-9. Tomten sträcker sig mellan Falutorget, Mårten Krakowgatan och Gullberg Strandgata, och omfattar sammanlagt ca 20 000 kvadratmeter. Den är med sitt vattennära läge mycket attraktiv ur ett exploateringsperspektiv. I Göteborgs stads projekt "Centrala Älvstaden" ingår dessutom Gullbergsvass som en del i ett stadsomvandlingsprojekt där man vill skapa en mer homogen och attraktiv användning och utseende av de vattennära delarna av stadskärnan.¹

Centrala älvstaden gick 2012-10-11 från att vara en vision (framtagen av Centrala Älvstadens Projektgrupp i samarbete med stadsutvecklare och i dialog med medborgarna) om att utgöra ett helhetsgrepp över utvecklingen på ömse sidor om älven, till att antas av kommunfullmäktige som konkret bas för det fortsatta stadsplaneringsarbetet. "Älvstaden ska utformas så att den helar staden, möter vattnet och stärker den regionala kärnan."²

---

¹ Kroon, 2011

² Shillingford, 2013

När jag valde att skriva om gasklockan stod det ännu inte klart huruvida byggnadsnämnden skulle ge bifall eller inte, i fråga om en nyligen återaktualiserad ansökan om rivningslov från markägaren Göteborg Energi. Idag har byggnadsnämnden givit sitt bifall, vilket innebär att gasklockan med stor säkerhet står inför sina sista dagar som existerande byggnadsverk. Detta gör ämnet för min uppsats än mer aktuellt och förhoppningsvis än mer intressant.

1.2 Uppsatsens syfte

Då Gasklockan med stor sannolikhet står inför en rivning, vill jag med den här uppsatsen: genom att se till gasklockans historia, försöka skapa en överskådlig bild av denna, både som fenomen och som platsrelaterad byggnad. Vad har den för historisk kontext som del i en sedan länge avvecklad gasindustri, samt som gasklocka placerad i Göteborg? Detta hänger osökt ihop med gasindustrins utveckling som helhet, samt förstås dess bakgrund och etablering i Göteborg. Gasklockan ingår i "Bevarandeprogram för kulturhistoriskt Värdefull Bebyggelse i Göteborg" där den sägs besitta ett industrihistoriskt värde, och också utgöra ett "viktigt inslag i stadsbilden".³

Jag vill således söka:

1: Svar på på vilka sätt dessa värden skulle kunna tillvaratas, och eventuellt kunna komplettera och samverka med en framtida användning av marken?

Genom två jämförande fallstudier, dels Ferdinand Bobergs gasklocka i Hjorthagen Stockholm, och dels gasklockan i Oberhausen Västtyskland, göra en

2: redogörelse för likheter och skillnader med situationen för Göteborgs gasklocka, söka: antingen förslag på alternativa lösningar för gasklockans framtid, eller också (än bättre underbyggda) argument till att Göteborgs Gasklockas framtid bör utgöras av inget mer än ett (väl dokumenterat) minne.

1.3 Frågeställningar

- Hur ser gasklockans och Göteborgs gasverks historia ut?
- Hur kan Göteborg Stad arbeta med en fortsatt och utökat attraktiv stadsomvandling och samtidigt värna om platsens kulturarv och historiska användning och betydelse?
- Det råder motstridiga uppgifter om gasklockans konstruktionsmässiga möjligheter till ombyggnation, vad beror detta på?
- Hur har man gjort med andra gasklockor i liknande situationer, och vad finns det för eventuella hinder (då gasklockan som ärende varit mer eller mindre avstannat, och gasklockan som sådan uppenbarligen står kvar mer eller mindre

---

³ Unnerbäck, 2002

orörd från tiden då produktionen upphörde) Göteborg Stad från att vägledas av dessa föregångares strategier?

1.4 Mål

Jag vill med förestående uppsats komma med ett eller flera förslag till, ur ett bebyggelsehistoriskt perspektiv, hur en framtida användning av platsen skulle kunna inkludera och samspela med platsens historiska arv. Jag anser att det är både viktigt och intressant att visa på detta, oavsett vad platsen kan komma att användas till, eftersom det berättar en historia. En historia som både är platsspecifik och avgörande för de förutsättningar (stadsplaneringsmässiga, estetiska och andra) vi idag står med.

1.5 Avgränsning

Jag har valt att koncentrera mig på gasklockan som byggnadsverk mer än som byggnadskonstruktion, då detta har gjorts mer ingående i *"Gasklockan i Göteborg - Vilka möjligheter finns för en avställd gasklocka?"* av Staffan Nilsson och Fredrik Stenberg vid Chalmers Tekniska Högskola 1995.

Jag vill också koncentrera mig mer på Gullbergsvass 11:8-9, dvs själva gasverkstomten, mer än Gullbergskaj i stort, eftersom det gjorts mer ingående och med ett annat utgångsläge i *"GullbergsKaj Paradis? En exposé över drömmarnas kaj"* Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen i Kulturvård, Bebyggelseantikvariskt program Göteborg Universitet 2011:32 Lena Kroon.

Jag vill heller inte ge mig in på diskussioner och tekniska specifikationer i genomförandeplaner vad gäller de förslag som kommer framställas med utgångspunkt från min målsättning. Dessa förslag ska ses snarare som en alternativ vision, likt den för Centrala Älvstaden.⁴

1.6 Metod och material

1.6.1 Arkivstudier

Jag har besökt Stadsmuseets faktarums arkiv, där jag fann ett flertal tidningsurklipp och fotografier från olika delar av förra seklet och även ett par från senare år. Genom studier av dessa har jag fått en tydlig bild av hur och varför gasklockan och gasverket har framställts i media. Genom att studera medias belysning och val av perspektiv genom

---

⁴ Shillingford, 2013

årtiondena, tycker jag mig ha fått ett viktigt redskap för att närma mig förståelsen av varför den allmänna opinionen svängt som den gjort, angående gasklockans betydelse och varande/icke-varande.

Jag har också studerat olika typer av kartor på Region och Stadsarkivet, för att skapa mig en uppfattning om områdets utveckling.

1.6.2 *Litteraturstudier:*

Jag har använt mig av litteratur som jag dels funnit via Göteborgs Universitetsbibliotek, främst från Geovetenskapliga Institutionens bibliotek och Chalmers Tekniska Högskolas Arkitekturbibliotek. Jag har också använt mig av olika sökmotorer och databasresultat över internet, vilka finns angivna i källangivelserna.

1.6.3 *Studiebesök*

Jag har besökt gasklockan i sällskap av förvaltaren Harald Mårtensson och Peter Trygg från Göteborgs Energi. Besöket finns närmare beskrivet längre fram i uppsatsen.

1.6.4 *Platsbesök*

Jag har också besökt platsen för det gamla gasverket själv, lokaliserat och fotograferat de två tegelbyggnaderna samt kyltornet som är kvar. Dessa kommer snart att vara de enda kvarvarande byggnaderna från gasverkets tid.

1.6.5 *Intervjuer*

Jag har utfört intervjuer med ordförande i byggnadsnämnden Mats Arnsmar, samt Peter Trygg på Göteborgs Energi. Detta i syfte att bena ut hur turerna kring gasklockans bevarande eller icke-bevarande sett ut genom tiderna, och höra deras egna åsikter om hur gasklockans och gasverkets värden skulle kunna gestaltas i framtiden, även utan själva byggnaden.

1.6.6 *Tidigare forskning och teoretisk ansats*

Enligt Byggnadsnämndens sammanträde 2013-04-30, så står gasklockan inför en rivning, då både Stadsbyggnadskontoret och Byggnadsnämndens omröstning har funnit detta som det bästa alternativet. Detta ställer mitt ämne för uppsatsen i ett läge som är annorlunda både från det att jag från första början valde att skriva om just gasklockan, och också för att dess egenskap av underlag för framtida forskning blir tämligen begränsad. Inom en (hittills okänd tidsrymd) kommer inte själva forskningsobjektet att finnas kvar. Förmodligen är denna uppsats en av de sista som skrivs medan möjligheten fortfarande finns att faktiskt förhålla sig till gasklockan som existerande fysiskt objekt, en byggnad som jag också har besökt och upplevt på ytterligare, och det mest konkreta av sätt.

Tidigare forskning har som tidigare nämnts,:

- berört gasklockans tekniska konstruktion, och beräkningar rörande dess framtida kapacitet som fortlevande objekt.⁵
- berört Gullbergskaj som specifik plats och dess roll i Göteborgs stads historia samt framtida planeringsarbete,⁶
- berört gasverkstomter mer allmänt i Sverige, ur en teknisk och miljösynpunkt, samt granskat dess behov av efterbehandling och sanering,⁷
- berört gasverket i Stockholm Värtan, ur ett arkitektoniskt-kulturvårdande perspektiv.⁸

Mitt tema är (som även ovan nämnts) ett annat, då jag vill redogöra för olika sätt att ta tillvara på de värden gasklockan sägs besitta, både enligt ”Bevarandeprogram för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg”⁹ och enligt egna platsbaserade studier.

Som teoretisk bakgrund har jag använt mig av framför allt ”Kulturhistorisk Värdering av Bebyggelse” av Axel Unnerbäck, utgiven av Riksantikvarieämbetet.¹⁰ I denna skrift försöker man fastställa ett planeringsunderlag med hjälp av olika värderingsramar som man sedan kokar ned till flera ”check-listor”, alltsammans tänkt att vara till hjälp för yrkesverksamma bebyggelseantikvarier och andra som i sitt arbete står inför en avgörande värdering/bedömning av ett byggnadsverks, eller bebyggd miljö, framtid och fortlevnad. Man försöker med andra ord schematisera bebyggelsens värderingsprocess med hjälp av ett flertal värdeanalyser. Dessa har jag använt mig av under kapitlet med rubriken ”Värdering”.

---

⁵ Nilsson, Stenberg, 1995

⁶ Kroon, 2011

⁷ Naturvårdsverket, 1993

⁸ Andersson, Olgarsson, 2005-2006

⁹ Lönnroth, 2000

¹⁰ Unnerbäck, 2002

Bild 1: Skansen kronan och Gullbergsvass någon gång mellan 1663-1725.

2. Gasverket och Gullbergsvass

2.1. Gullbergsvass

Gullbergsvass är till synes ett brokigt område. Både sett till dess användning nu, och tidigare genom historien.

Namnet Gullberg nämns i skrifterna första gången 1252, då området tjänade som avstamp för ett fälttåg mot Danmark, med Kung Birger Jarl samt kung Hakon av Norge. Sedan dess och fram till början av 1700-talet utgjorde Gullbergs Hed en plats för slag mot danskarna under det nordiska kriget.

Från början var Gullbergsvass ett sankt vassområde, med en liten pålad och torrlagd "ö" i mitten. Denna ö hade "för många herrans år sedan" tjänat som betesmark åt "stadens tjänare", därav namnet "Stadstjänareholmen", och "Fattigförsörjningsvassen". Den tidvis översvämmade vassen runtomkring fungerade fint som häckningsplats åt fåglar under vår och höstmånaderna.

Vassområdet var av förklarliga skäl illa omtyckt av göteborgarna, då det var stort, oländigt och illaluktande.

1842 började man inleda jätteprojektet det innebar att torrlägga och fylla ut vassen. Ny teknik kom till användning, det var till exempel första gången man i Sverige använde en centrifugalpump.

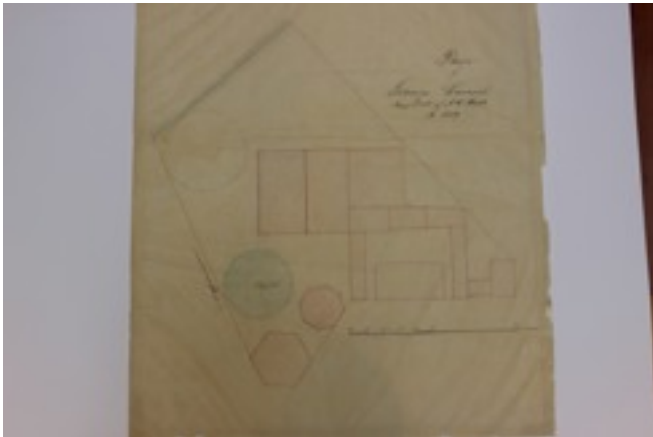
År 1967 låg på Gulbergsvass så följande byggnader: Byggnadskontoret på Mårten Krakowgatan 5, stationsbyggnaden för sträckan Göteborg-Dalarna-Gävle. På Gullbergs Strandgatas högsta del låg gasverket, med sin granne Renhållningsverket. Söder om

gasverket (åt ”vassen till”) låg kloakpumpverket vilket snart skulle komma att ersättas med utbyggnaden av Gullbergsmotet. Ideligen kommunala byggnader, med andra ord.

Gullbergsvass består egentligen av två delar: Hultmans Holme och ”Fyllet”. Hultmans Holme är den delen som ligger sydväst om det forna gasverket, och ”Fyllet” kallades delen belägen väster om Skansen Lejonet. Holmen var på 1870-talet ett centrum för kanaltrafiken, sedan dess har dess användning varit mer brokig.¹¹

Idag är byggnaderna som omger gasklockan främst bestående av inhägnade lager, kontor och liknande verksamheter. Platsen upplevs ganska otillgänglig, då endast mycket knapphändig kollektivtrafik går dit, och överhuvudtaget är det inte en plats man far till utan att ha ett väldigt specifikt ärende, dvs förmodligen endast om man jobbar där.¹²

Bild 2 ovan.: Göteborgs första gasverkstomt: Rosenlundsgatan/Stora Badhusgatan.

Bild 3 nedan: Rosenlundsgatan och Stora Badhusgatan idag.

---

¹¹ Fyllet 1967:9

¹² Platsbesök Gullbergs Strandgata 30 maj 2013

2.2. Gasindustrin tar form

I slutet av 1700-talet kulminerade ett redan skriande behov av att distribuera någon slags energikälla till gatubelysning, varefter arbetet med att anlägga och göra iordning dessa tog form. Man behövde något som var funktionellt och enkelt, och som också skulle kunna användas till att driva uppvärmning av och matlagning i hushåll.

Pionjärer inom utvecklingen av en dylik teknik hade börjat göra experiment redan i mitten 1700-talet, dock utan någon större framgång. 1792 utvecklade den skotske teknikern W. Murdock tekniken att utvinna brännbar gas genom torrdestillation av stenkol. Murdock kom i ett av sina experiment så långt som till att lyckas lysa upp hela sitt hem med hjälp av egenproducerad gas, i ledningar som löpte direkt från fabriken. Dennes elev, Samuel Clegg, tog vid arbetet med att ytterligare utveckla gasens användningsområden och 1814 blev han först med att införa gasbelysning i en hel stadsdel i London.

Den som räknas som grundare av gasindustrin, är därmed Samuel Clegg. Denne kom senare att bilda "The Gas Light and Coke Company" tillsammans med Fredric Albert Winsor. Den sistnämnde kläckte iden om ett till allmänheten distribuerande gasverk, efter att ha varit på en utställning där fransmannen (en samtida uppfinnare) Philippe le Bon arrangerade den första offentliga utställningen av gasljus som ensam ljuskälla till ett vanligt hus i Paris. Man insåg mer och mer potentialen i gasen som drivmedel, och Samuel blev den att konstruera den första gasklockan som av teleskoptyp (innefattande de nödvändiga tryckregulatorerna, gasmätarna m.m) samt utarbeta en plan för det första gasnätet.

Utvecklingen gick därefter explosionsartat snabbt. Redan vid mitten av 1820-talet hade strax under hundra städer i Storbritannien ett eget gasverk. I övriga Europa fanns det ett. Man hade med andra ord nu både möjligheter och en vilja att exportera iden om gasverket än längre in i Europa.

"The Imperial Continental Gas Association" bildades 1824, med syfte att instifta gasverk i de större av Europas städer. Ett av de primära målen med att nå internationell marknad, var dels att lysa upp fabrikenas nattetid, (dessa var de första stora brukarna av den allmänt distribuerade gasen i Storbritannien), men först och främst ville man arbeta med att lysa upp städerna. Både exempelvis Sverige och Amsterdam var förebilder i projektet, eftersom man där hade haft gatubelysning sedan 1600- och 1700-talet, bl.a med hjälp av valtran.

På 1820-talet uppstod en konflikt inom gasindustrin, rörande hur man i fortsättningen skulle framställa den. Man hade dels gas framställd av valtran, som hade fördelen att den inte luktade lika illa som gas framställd av stenkol, och som dessutom hade bättre belysningsförmåga. När driftsproblem uppstod inom

valtran-framställningen kom dock stenkol-tillverkningen att bli den dominerande.¹³

Bild 4: En gasdriven lampa. Foto taget på Göteborgs Energimuseum Elyseum.

2.3. ”Lysande lyktors inrättande”

I slutet av 1800-talet vidgades stadens ansvarsområden, dvs till exempel systematiseringen av vatten och avloppsskötsel var inte längre den enskildes ansvar. Detta gällde även investeringar i byggnader och ledningsnät, distributionen av gas och även elektricitet: den nyaste energikällan. Längre ansågs dock elektricitet vara en lyxvara, och under 1880-talet infördes gasspisen och gasbelysning i hemmen.¹⁴

I mitten av 1800-talet kom så gastekniken till Göteborg. Redan 1776 hade magistraten (det högsta styrande organet för städer med egen jurisdiktion) utfärdat en förordning om ”lysande lyktors inrättning”, dvs man insåg att de då 52 lyktorna som fanns uppsatta på allmän plats, inte alls räckte till. 1817 hade antalet sakta ökat till 86 stycken lyktor. Magistraten (http://sv.wikipedia.org/wiki/Magistrat_i_Sverige) uppmanade då landshövdingen att åstadkomma ”gatornas ändamålsenliga upplysande genom gas eller annorledes”. Staden var med andra ord i skriande behov av ett bättre belysningssystem, och engelsmännen blev av naturliga skäl de första att introducera Göteborg till gasanläggningens möjligheter för staden.

---

¹³ Nilsson, Stenberg, 1995

¹⁴ Andersson, Olgarsson, 2005-2006

Man valde att bilda entreprenadbolaget "The Gothenburg Gas Company" i Hamburg, varifrån man skötte förhandlingarna med den engelske ingenjören James Malam. År 1846 invigdes de första av 122 gasdrivna gatlampor. Göteborg var därmed först i Sverige med att införa den typen av stadsbelysning. Under 1850-talet bildade man så ytterligare ett bolag i Göteborg, för att distribuera gasverksamheten på hemmaplan, "Göteborgs Gas-Aktiebolag". Under ca 10 år fyrdubblades nu gasproduktionen, och man började även distribuera gas till enskilda hushåll där den främst gick till spis-bränsle.

Bild 5: En gasdriven spis. Foto taget på Göteborgs Energimuseum Elyseum.

1888 övertog Göteborgs stad ansvaret för gasverket. Planen var att man skulle flytta gasanläggningen från Kungsgatan och Stora Badhusgatan till området kring Gullbergsvass, och detta arbete inleddes redan samma år. Från denna tidsperiod härstammar således anläggningen som, den gasklockan vi fortfarande idag har kvar, hörde samman med.

Bild 6: Gullbergskaj med omnejd: Gasverkets huvdurörnät 1922. Linjernas färger anger gasledningarnas tjocklek. Svart = 600-300 mm.dm, Röd = 250-150 mm. dm, Grön = 125-75 mm.dm. Min gissning är att dessa representerar högtrycks respektive lågtrycksledningar.

Bild 7: Samma område idag. Som synes byggdes den aktuella gasklockan nordväst om 1920-talets gasverkstomt.

Man uppförde en ny våt gasbehållare tillsammans med ny järnvägsräls år 1915, samt anlade ett nytt koksorteringsverk och ett ugnshus år 1925.

1932 beslutade man att uppföra en ny ugnsanläggning, och som följd av detta skulle man också bli tvungen att uppföra en ny gasklocka. Gasklockan skulle behöva vara stor nog att rymma hela 100 000 kubikmeter, för att svara mot det utrymme gasmängderna som nu producerades, krävde. Detta kom att bli den gasklocka som idag är mest känd, och som alltså idag är i högsta grad aktuell, men i ett helt annat sammanhang.

Vid tidpunkten för den nya gasklockans byggnation, fanns det tre redan aktiva gasklockor i Gullbergsvass. Två små som rymde 13 500 kubikmeter gas, medan den större rymde 50 000 kubikmeter. Den planerade fjärde gasklockan skulle alltså rymma dubbelt så mycket som den hittills största av de tre befintliga.¹⁵ De övriga tre gasklockorna togs ur bruk när den nya var färdigställd.¹⁶ Vid denna tid användes 7000 ton kol varje månad, enbart i stadens gasindustri.

Under Andra Världskriget 1939-1945, hade verksamheten av förklarliga skäl mer begränsat med resurser till nyinvesteringar. Dock hade man redan år 1935 begärt att få disponera ytterligare tomt för nybyggen, invid den nya gasklockan vid Gullbergsvass. Detta avslogs av stadfullmäktige, och man blev istället erbjuden ett område på Olskroksvassen för detta ändamål. Man stod således inför två val: antingen satsade man på att flytta hela verksamheten till Olskroksvassen för att på så sätt kunna bygga en ny och mer välplanerad produktionsapparat från början, eller så satsade man på att bygga ut befintlig anläggning, dvs satsa på mer småskaliga (och förmodligen på kort sikt mer ekonomiska) förändringar. Det blev det senare alternativet.

Man byggde till två nya kammarugnar som sattes i drift 1942, samt investerade i en ny generator 1944.

Tack vare lågkonjunkturen (1944-1953) lyste de större nyinvesteringarna med sin frånvaro, och man fick istället reparera och förbättra den befintliga utrustningen så gott det gick. 1951 ansökte styrelsen om att få utvidga verksamheten, då "tomtområdet sedan länge varit mycket begränsat", vilket lett till att gasverket blivit "trångbott, tungarbetat, dyrbart i drift och med knapp tillverkningskapacitet".

Det man fick var nya ugnar med kol och kokstransporter, samt en ny gasreningsanläggning och kolintag. Dessa började användas 1954.

---

¹⁵ Nilsson, Stenberg, 1995

¹⁶ Hallerdt, 1992

Bild 8: Gasklockans byggnation "193?". T.h. Mårten Krakowgatan, blick mot Öster."

2.4. Så här användes gasverket en vanlig dag på 1920-talet

1: Koltransportfartygen lade till i hamnen vid särskilda kollossningsanläggningar. Stora hamnkranar med gripklor lyfte ut kolet från fartygen, och transporterade det till en öppen behållare.

2: Under denna öppna behållare körde kabelvagnar i en slags löpande band-princip, och blev påfyllda allt eftersom. När en kabelvagn blivit fylld med kol körde den iväg till kollagret.

3: Därefter var det traverskranar som transporterade kolet till kolberedningsverket. I detta skulle kolet krossas i en hammarkvarn, så smått och jämnt som möjligt. Från denna nedmalningsprocess gick sen det krossade kolet vidare till ugnarna.

4: I ugnarna erhöles en slags kretsloppsprocess, då man torrdestillerade kolet, dvs upphettades det tills det sönderföll, men utan att förbrännas, då processen var helt syrefri. Resultatet blev dels den eftertraktade gasen, dels koks, samt en liten del slaggprodukter. Koksen kunde man sedan använda för att driva ugnarnas generator.

5: Kokset skulle därefter förgasas under 12 timmar. För att åstadkomma detta fördes kokset till ett släckningstorn, där det besprutades med vatten. Efter släckningen transporterades kokset till ett kokssorteringsverk där man sorterade ut materialets olika storlekar.

6: Från ugnarna transporterades gasen sedan till ett reningshus, via fläktar. Gasen passerade först en förkylare, där den kyldes ned från ca 90 till 20 grader. Därefter åkte gasen vidare till själva reningsutrustningen, där bl.a tjära, ammoniak, och kolsyra utskildes, samt en rejäl minskning av svavelvätekoncentrationen. Gasen fick därefter passera sk reningskistor, ett slags "kistor" som innehöll järnoxidhydrat, vilket skulle rena gasen från övriga mindre föroreningar. Efter detta var gasen klar att transporteras till gasbehållarna. Från gasbehållarna kunde man sedan leda ut gasen i antingen lågtrycksledningar eller högtrycksledningar. Majoriteten av ledningarna i Göteborg vid den här tiden (1930-talet) var lågtrycksledningar.

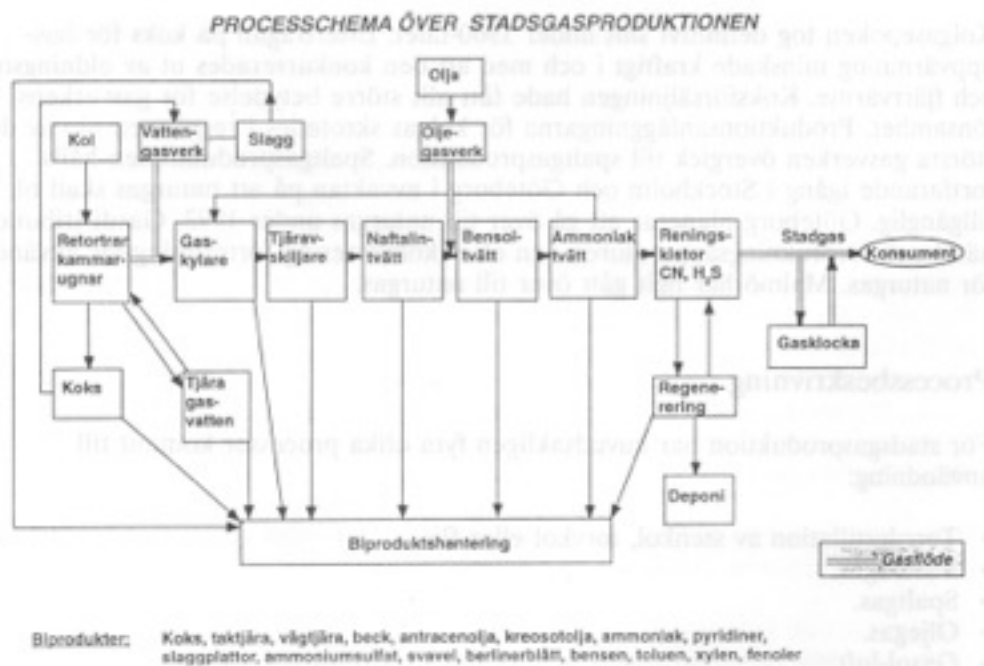

Bild 9: Processchema över stadsgasproduktionen. Hämtad från s 12 i "Gasverkstomter i Sverige - En inventering av efterbehandlingsbehovet vid landets gasverkstomter" från 1993.

2.5. Industrins gaskonsumtion

Metallindustrin var utan tvekan den största gaskonsumenten av Sveriges industrier under den här tiden. Man härdade och smidde järn och stål med hjälp av gasen, men det användes också inom en mängd andra olika områden.

I Göteborg var Svenska Kullager Fabriken SKF en av de absolut största industriella gaskonsumenterna. Det allra mesta av gasen användes till härdning i tillverkningen av kullager. Tack vare att gasens utflöde var väldigt lätt att reglera, kunde man bibehålla en jämn temperatur i ugnarna, och då också få en jämnare kvalitet på lagren. Vid den här tiden (början av 40-talet) förbrukade SKF ensamt lika mycket gas som en medelstor svensk stad, vilket säger en hel del om industrins satsning under den här tiden.

En annan stor gaskonsument var konservburks-tillverkningsindustrin. Detta var en industri som stod inför en kraftig expansion, och då konservburkstillverkning kräver mycket maskinlödning, vilket är gaskrävande, bidrog nyttjandet av just gas mycket till att möjliggöra denna expansion.

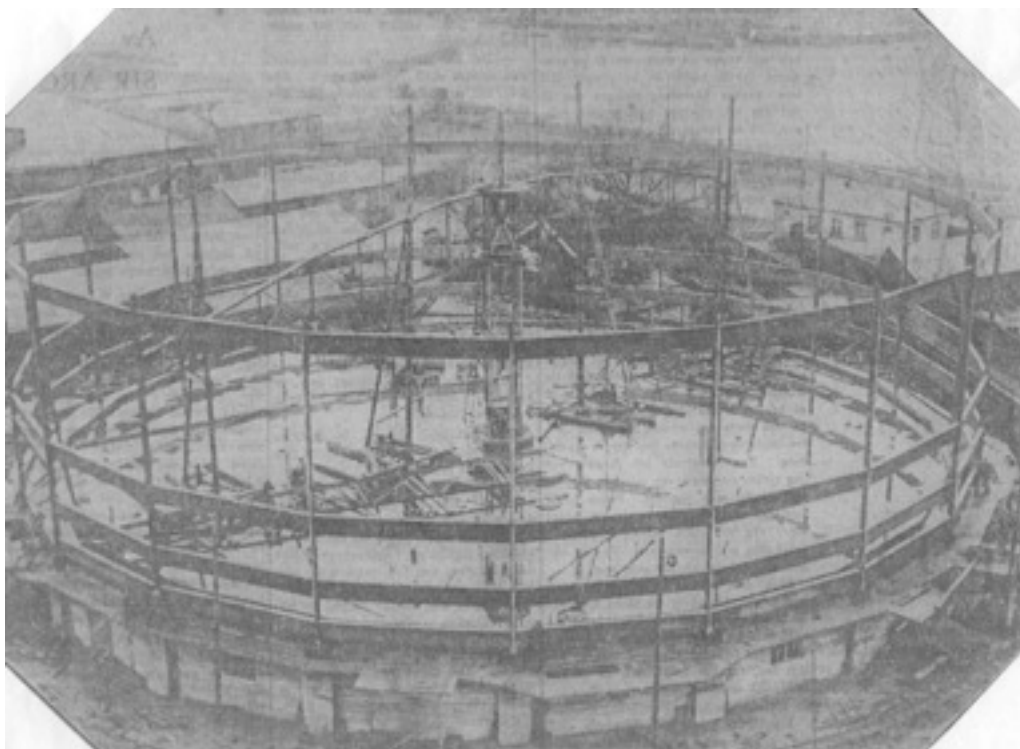
Restauranger och livsmedelsindustrin var två andra relativt stora konsumenter av gas, då denna möjliggjorde en jämnare temperatur i t.ex bakugnar och/eller grytor, möjligheter att bygga större ugnar, och därmed erhålla en betydligt större produktion.

Gasen användes även flitigt inom textil och konfektionsindustrin, elindustrin, färgindustrin, och även i laboratorier.¹⁷

---

¹⁷ Nilsson, Stenberg, 1995

3. Gasklockan

Bild 10: Takkonstruktionen under gasklockans uppförande.

3.1 Gasklockans entreprenad

1931

18 augusti:

Byggnadsnämndens förslag överlämnas till stadsarkitekten (Karl Samuelsson) för utlåtande.¹⁸

1932:

8 mars:

Goteborgs gasverk skriver en förfrågan om ett anbud på en torr gasklocka med kapaciteten 100 000 kubikmeter.

7 maj:

Entreprenörerna M.A.N och Aug. Klönne lämnar in var sitt anbud.

Senare delen av maj: Ytterligare två anbud kommer in, från Bamag-Meguïn A/G samt från Kockums Mekaniska Verkstad.

1 juni:

---

¹⁸ Meijer, 1904-1926, Linn, 1988

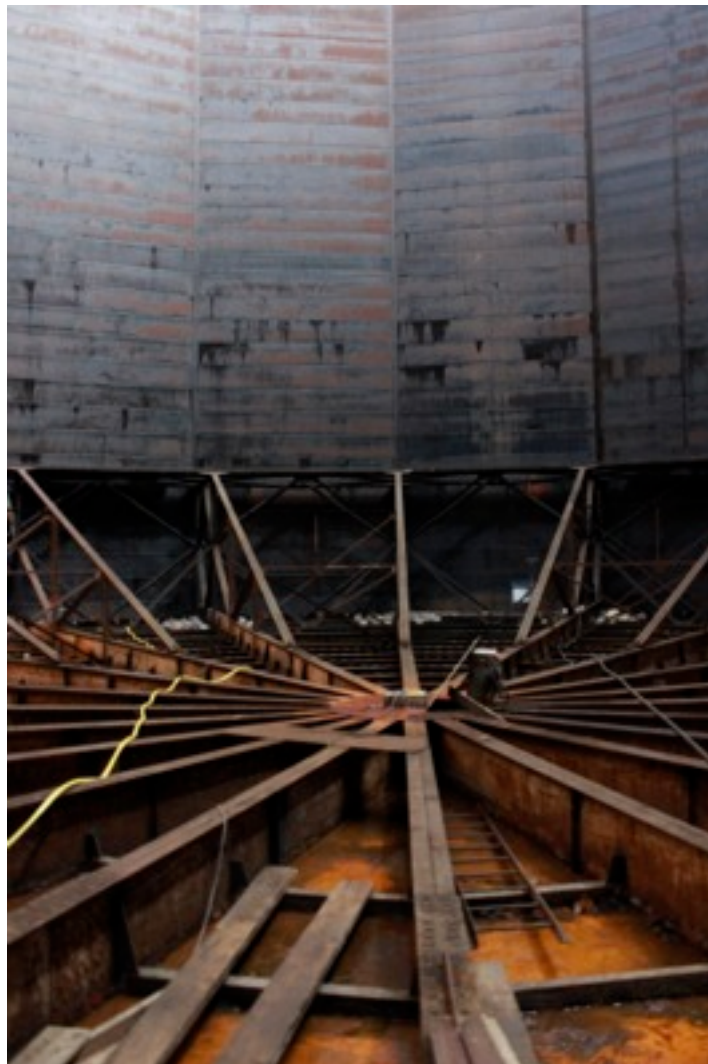
M.A.Ns anbud på 604 000 kronor antogs, och de fick således teckna kontrakt med Göteborgs Gasverk.

Götaverken utses till underentreprenör för konstruktionen. Detta innebar att deras kontrakt bestod av 401 000 av M.A.Ns kontrakt på 640 000. Götaverken svarade också för en betydande del av konstruktions-stålet, och stod också för monteringen.

Gasklockans betongfundament konstruerades av J. Lindbergs Ingeniörbyrå.

Augusti:

Det inkommer sammanlagt sju stycken anbud från olika betongbolag, varav Gasverket valde Betonaktiebolaget Vestra Sverige.

Bild 11: Gasklockans interiör. Bildens nederdel visar ovansidan av klockans rörliga skiva, vilken nu vilar i bottenplan.

19 augusti:

Ett kontrakt på 84 400 kronor, upprättas mellan ovanstående. För provning av betongen och armeringen, ansvarade Chalmers och Motala Verkstad. Pelarna levererades av G.A Persson.

November:

Betongfundamentet beräknades vara klart.

3.2 Gasklockans tidslinje

1932

Februari: Pengar anslås.

4 maj: M.A.N lämnar anbud.

1 juni: Kontrakt med M.A.N upprättas.

15 augusti: Anbud på betongfundament, från Betonaktiebolaget Vestra Sv.

19 augusti: Kontrakt med Betonaktiebolaget Vestra Sv.

november: Betonggrunden färdigställd.

1933:

30 mars: 1/4 av manteln (byggnadens "skelett") är uppsatt.

25 april: Andra plattformen är färdig.

19 maj: Gasklockan når sin fulla höjd.

19 december: Gasklockan tas i drift.

1963:

Gasklockan får mineraloljetätning. Detta bland annat eftersom man bedömde att denna hade bättre viskositet ("trög/lätt-flytande) än tjärolja, speciellt vintertid.

1964:

Gasklockan målas om.

1981:

Renovering av diket under den rörliga skivan.

1983:

Ett antal reparationer (bland annat av de yttre trapporna)
utförs av SWIAB.

1987:

Den senast utförda större renoveringen, bestod i bättringsmålning, samt byte av elinstallationen.

*Bild 12 ovan: Månghörningen. T.v syns hisstrumman.
Bild 13 nederst: Skymt av gasklockans betongfundament samt de bockade plåtarna som utgör konstruktionens yttre skal.*

3.3 Gasklockans konstruktion:

Företaget man anlidade för byggnationen av Göteborgs gasklocka, Maschinenfabrik Augsburg-Nürnberg, förkortat M.A.N, hade sin bas i Tyskland där man alltså tillverkade gasklockans beståndsdelar, vilka sedan transporterades till Göteborg och byggdes upp på plats. Vid tiden för uppförandet i Göteborg hade M.A.N uppfört sammanlagt ca 250 st gasklockor, varav Europas största hade en kapacitet på 347 000 kubikmeter. Detta säger en del om vilken ansenlig storlek Göteborgs gasklocka hade vid den här tiden, med sina 100 000 kubiketers kapacitet. I övriga Sverige fanns det då två stycken, en i Landskrona och en i Stockholm.

Man skulle alltså nu år 1933, uppföra såväl en ny ugnsanläggning, som en ny stor gasklocka. Ugnsanläggningen fick en egen rejält grundlagd och tegelklädd byggnad, och skulle precis som sina föregångare (men i betydligt större format) innehålla sk diskontinuerliga kammarugnar. Detta innebar att varje ugn innehöll sju kammare, där alltså torrdestillationen skulle ske.

Gasklockan skulle som sagt bli av torrgastyp, och detta skulle komma att bli en stor energisparare, till skillnad från tidigare våtgasbehållare. Den förstnämnda behövde nämligen ingen våtspärr mot skalkonstruktionen, dvs som en isolator. Istället hade man en oljespärr av tjärolja som tätade mot botten och väggarna. Detta besparade både konstruktionsvikt och energi, då ingen kraft behövde läggas på att värma upp vattenspärren vintertid (pga frysrisk). Visserligen behövde man värma upp oljan, men den kostnaden var inte på långt när så stor som vattenuppvärmningen.

Bild 14: Akvarell av Arvid Jorm (1892-1964)

3.3.1. Grunden

Bottenplattan byggdes i armerad betong vilken vilar på kohesionspålar av trä, samt betongpålar i ytterkanten. Betonggrunden är utformad i två plan, så att ett mellanrum erhålles. Detta skulle fungera som förrådsutrymme och samtidigt utgöra en motvikt för byggnadskroppen, vid hård vind till exempel.

3.3.2. Stomme:

Bottenplattan byggdes i form av en månghörning, ovanpå vilken mantelkonstruktionen (det yttre höljet) restes med samma form. Gasbehållaren byggdes således även den med formen av en månghörning, med en rörlig skiva ovanpå. Denna skiva begränsade gasens utsträckning upptill i klockan, dvs höjde och sänkte sig i takt med att gasbehållaren fylldes och tappades. Bottenplattan hade rör, varigenom gasen fördes till och från klockan.

Mantelkonstruktionen byggdes mha vertikalt(lodrätt) ställda I-balkar. Mellan dessa (många) hörns I-balkar, nitade man mantelplåtar, i varandra men också i på I-balkarna sittande plattjärn.

Takkonstruktionen består av en takstol i stål med träsparrar, samt bräder som är täckta av dubbla lager tjärpapp.

Den dubbla skivan inuti anläggningen är byggd i en stark fackverkskonstruktion, men med plan undersida. I vardera ett av skivans hörn sitter två styrrullar (liknande stödhjul) som vilar mot de på I-balkarnas nitade plattjärn. För att undvika att skivan skulle hamna snett, var dessa rullar placerade med ett stort vertikalt avstånd ifrån varandra, det är alltså väldigt liten risk att ett hjul skulle halka in i "fel fåra" dvs rulla över på fel plattjärn.

Skivan är helt och hållet vilandes på gasen. Därför höjs och sänks den allteftersom gasens in och utflöde. Uteluft tas in via vid takkanten, där det finns flera rader av luftöppningar. Mitt på taket finns en stor ventilationshuv, genom vilken luftutsläpp sker. Det är också genom ventilationshuvens som överskottsgas släpps ut, om gasklockan skulle bli överfull.

Som transport upp och ner, finns en trappa både ut och invändigt, samt hiss på utsidan och en saxstege på insidan.

Den rörliga skivan sluter tätt mot mantelkonstruktionen, genom en ficka fästad runt skivans kant, vilken var fylld i början med tjärolja, och senare mineralolja.

3.3.3. Monteringen:

Betongfundamentet följdes av ett lager av "flintkote", en slags asfalt. Därefter skulle den stora gasbehållarbotten monteras. Denna snickrades således upp på trästöttor, nitades ihop och sänktes efter täthetskontroller ned från stöttorna. Därefter monterades första raden hörnpelare, vilka man provisoriskt höll på plats med fastskruvade mantelplåtar. Det

var sedan dags för takstolarna att komma till rätta, dessa fästes på den rörliga skivan. På andra sidan takstolarna konstruerade man sedan taket, vilket täcktes med plåtar. Man satte också fast två monteringskranar på taket, och höjde sedan taket med hjälp av tryckluft allteftersom arbetet fortskred. Takskivan fungerade på så sätt som en slags rörlig byggnadsställning.¹⁹

---

¹⁹ Nilsson, Stenberg, 1995

3.4 Ärendet Gasklockan - tidslinje

1993:

Gasverkets drift upphör.

Exempel på inkomna förslag till ny användning av gasklockan:

1995:

Studenter vid Chalmers tekniska högskola genomför ett examensarbete för att undersöka gasklockans tekniska förutsättningar för ombyggnation, samt jämför med liknande byggnader ute i Europa. Man analyserar markförhållanden, grundläggning och den bärande strukturen. Slutsatsen blev att klockan stålstomme skulle kunna bära åtminstone två nya bjälklag, samt att klockans rörliga platta skulle kunna förstärkas och fungera som ett tredje bjälklag.

Samma år utlystes en arkitektävling för både lärare och elever vid Chalmers, att ge förslag på och gestalta nya användningsområden för gasklockan. De förslag som fick hedersomnämningen var dels Gasklockan som Klättervägg, och dels som IT-centrum. Inget av förslagen genomfördes pga bristande finansiering.

1999:

Göteborgs Energi lämnar in en rivningsansökan till Stadsbyggnadskontoret. Denna begäran avstyrks med förklaringen att ärendet inte kan handläggas förrän en ny detaljplan för gasklockans område är klar. Den nuvarande detaljplanen fastställer tomtanvändningen till industriändamål, och ska man planera för nya byggen måste man först ändra tomtanvändningen.

1999-2013:

Göteborgs Energi utför nödvändiga underhållsåtgärder, finansierade av uthyrd plats på gasklockans fasad åt tv och radio-master.

1996:

Ett behandlingsprojekt startas upp, med syfte att rena jorden vid och omkring gasklockan.²⁰ Denna har genom markprover visat sig innehålla höga halter av tjäror, fenoler, cyanider, svavelföreningar, tungmetaller samt kreosot eller PAH (polyaromatiska kolväten). 1976 har enligt uppgift "en viss marksanering" gjorts i samband med att merparten av gasverkets äldre anläggningar revs. 1988 skickades en viss mängd miljöfarligt avfall från scrubbern till SAKAB (en av Sveriges största behandlare av farligt avfall).

Planen var att rena jorden i två etapper, genom kompostering inne i gasklockan.

---

²⁰ Göteborg Energi, 2002

Mellan 1996-1999: Sammanlagt 1200 kubikmeter jord sanerades i reningsarbetets första etapp. Den andra etappen lades ut på entreprenad men reningen misslyckades.

1997:

Göteborgs Energi ansöker om ändring av gällande detaljplan för gasverkstomten, för att kunna uppföra en energistation på dess södra del. Man efterfrågade en detaljplan med stor flexibilitet för att kunna hitta alternativa användningsmråden för gasklockan.

1998: Byggnadsnämnden framlade sitt förslag på ny detaljplan. Denna gav byggrätt för komplementsbyggnationer till och inuti gasklockan, samt fastslog att dess utsida skulle skyddas mot förvanskning. Detaljplanen för resterande del av tomten föreslogs att upphävas, då tomten med stor säkerhet inte kommer att användas till industriändamål i framtiden.

Detta detaljplaneförslag gick dock aldrig igenom, eftersom det kom in önskemål om att göra kostnadsberäkningar på att bibehålla klockan som den var. Av okänd anledning kom förslaget inte att återaktualiseras.

1996:

inledde företaget "Norsk Hydro" förhandlingar med Göteborg Energi om att få uppföra en energistation eller "Eko-mack" sydost om gasklockan. Macken skulle erbjuda både vanlig bensinstation, laddning av elbilar, parkering och biltvätt, allt i en anda av anpassning för övergången till mindre miljöskadliga transportbränslen. Förslaget föll dock på att det ansågs besitta tvivelaktig långsiktighet.

1997:

Dr Richard Hämmerle för IMAX Corporation framställde ett förslag på att bygga en IMAX 3D-biograf i gasklockan. Hämmerle backade dock ur sitt eget förslag när han insåg att den omgivande platsen inte var tillräckligt attraktiv för att locka besökare till gasklockan.

Samma år föreslog Wahlström & Steiner Arkitekter att bygga ett världskulturmuseum inuti gasklockan. Man beslutade dock att uppföra muséet i en nybyggnation vid Korsvägen istället.

1998:

Företaget "Highway" framlade ett förslag om att använda gasklockan som exponeringsarena för större företags tjänster och varor. Som potentiell kund skulle man då erbjudas en "helhetsupplevelse av teknik, äventyr och information," allt i futuristisk miljö. Förslaget föll dock bland annat i brist på att det saknades omgivande attraktiva verksamheter.

Samma år föreslog arkitektbyrån Wahlström & Steiner etableringen av ett energimuseum i gasklockan. Göteborg Energi var dock inte intresserade av förslaget, och hänvisade till stadens nuvarande energimuseum Elyseum.

Samma år kom Arkitektkontoret Semrén och Månsson med sitt andra förslag (det första kom redan år 1992) över hur man skulle inrymma kontorsfastigheter inuti gasklockan.

I sitt andra förslag tänktes klockan få en triangelformad central ljusgård, med en entréväning som också skulle fungera som utställningslokal. Ovanpå denna skulle rymmas 18 kontorsvåningar. Stadsbyggnadskontoret var kritiskt mot förslaget, varför det inte följdes upp.

Samma år ville Meridien Hotels & Resorts bygga ett ”Klocklands Hotel” i gasklockan. Man tänkte sig ett hotell där gasklockans gamla ytterskal bevarades, med några större håltagningar för att inrymma en ny byggnadskonstruktion inuti. Förslaget följdes dock inte upp, då Meridien Hotels ställde krav på en fastställd tidplan för att rusta upp gasklockans omgivningar och skapa en mer attraktiv miljö. En sådan tidplan kunde dock inte upprättas.

Bild 15: På gasklockans tak, blick mot nordost.

Samma år framställde Göteborg Energi ett förslag till Svt om att hyra in sig i Gasklockan och använda denna som inspelningslokal. Det visade sig dock vara fel typ av utrymme för detta ändamål.

1999:

Shurgard planerade en etablering på tomtens östra sida, i samband med den tilltänkta energistationen. Göteborg Energi ansåg dock inte att en försäljning av en del av gasverkstomten skulle utgöra någon god affär för deras del, utan snarare försvåra en framtida alternativ användning av den.²¹

---

²¹ Göteborg Energi, 2002

1999:

Göteborg Energi ansöker om rivningslov för gasklockan. Stadsbyggnadskontorets besked var att ärendet ej kunde handläggas förrän en ny detaljplan över området var klar.²²

2002:

Kjell Björkqvist (fp) samt vice ordförande i Byggnadsnämnden, inkommer med en motion till Byggnadsnämnden, vilken också togs upp i Kommunfullmäktige, där han föreslår att: ”Gasklockan rivs så snart som möjligt och att ett arbete med en detaljplan påbörjas som har som syfte (att) återuppbygga byggnaden på samma ställe och till samma höjd, form och volym. Det är viktigt att den nya byggnaden med sitt nya formspråk har anknytning till den gamla”.

Kjell Björkqvist påpekade att det under åren sedan dess driftstopp har inkommit ett flertal förslag på ny användning, men att inget av dessa har visat sig vara genomförbart, ofta pga för låg lönsamhet.

Stadskansliet (Kommunfullmäktige) remitterade motionen till följande instanser: byggnadsnämnden, fastighetsnämnden, miljönämnden, trafiknämnden, SDN Centrum, kulturnämnden, Göteborg Energi AB, Räddningstjänsten StorGöteborg samt Vägverket Region Väst. I de yttranden som inkom förelåg skilda meningar, men Kommunfullmäktige beslutade ändå tillslut att avvakta tills en detaljplan kan upprättas, men med tillägget att ”kommunfullmäktige inte har något emot att gasklockan rivs”.²³

2011:

(Mp) i Byggnadsnämnden inkommer med ett yttrande över den då eventuellt kommande rivningen av gasklockan, vari man ifrågasätter om det är ”dags för stadsförnyelse i området, redan?” och då menar på att Gasklockan har ett värde i att utgöra ett blickfång för Göteborg som stad, särskilt för resande som kommer från nordost. Man menar vidare att byggnaden har ett värde i sin egenskap som blickfång i det anars ”ganska karga” landskapet som råder runtomkring. Man ställer också frågan, vad det innebär att gasklockan finns omnämnd i Göteborg stads bevarandeprogram. Avslutningsvis framhålles ett förslag att arrangera en temporär fotoutställning inuti gaslockan, som ett slags sista farväl.²⁴

---

²² Göteborg Energi, Diariernr: 10-2011-0903

²³ Kommunfullmäktige, Handling 2002 nr 162

²⁴ MP, 2011, Ärende 15

2012:

Göteborg Energi ansöker om återaktualisering av sin ansökan om rivningslov, från år 1999. I sin ansökan skriver man bland annat att sedan deras ansökan om rivningslov avslogs 1999, har Göteborg Energi utfört nödvändiga reparationsåtgärder "lappat och lagat" gasklockan och finansierat detta mha upplåtningplats på fasaden åt radio och tv-antenn. Detta kommer dock ej vara möjligt att fortsätta med, eftersom gasklockan nu är i behov av en så omfattande reparation (uppskattas kosta ca 15 miljoner kronor) att denna ej kan finansieras enbart genom att upplåta plats på fasaden. Dessutom har ett stort hål i taket slitits upp, och därmed läcker regnvatten in i byggnaden. Taket är överhuvudtaget i så dåligt skick, drabbat av rötskador och annat, att det bara är en tidsfråga innan det måste förläggas med beträdningsförbud. Därmed kommer det utan tvekan vara slut med antennenmontering och därmed den typen av finansiering. Man föreslår återigen att riva klockan, sanera marken i den mån detta visar sig behövas, samt att i avvaktan på upprättandet av en ny detaljplan, använda marken som uppställningsplats för stadens bussar, då en sådan gemensam och centralt belägen plats saknas idag. En sådan uppställningsplats kommer att vara än viktigare de närmast kommande åren, då Göteborg står inför stora förändringar i infrastrukturen, i och med Västsvenska Paketet, Västlänken, samt Centrala Älvstaden.²⁵

2013-02-05:

Göteborg Energi skriver i ett sammanfattande yttrande över responsen på deras ansökan om återaktualisering av rivningslovs-ansökan, att:

- "Kulturförvaltningen avstyrker ansökan om rivning fr.a. ur ett kulturhistoriskt perspektiv. Man anser bl.a. att Gasklockans största värde är som landmärke och symbol för Göteborg.
- Miljöförvaltningen anser att rivningsansökan för gasklockan bör beviljas då byggnaden och marken är förorenad p.ga tidigare gasproduktion och bör saneras.
- Länsstyrelsen konstaterar att Gasklockan är häckningsplats för pilgrimsfalken och därmed likaställt med fortplantningsområde. Om det konstateras häckning under 2013 ska dispens från Artskyddsbestämmelserna sökas innan rivning kan äga rum framför Länsstyrelsen.
- Park och Naturförvaltningen ser gärna att det innan rivningslov beviljas utreds om gasklockan skulle kunna renoveras och fyllas med nytt innehåll och få leva kvar som landmärke och historiebärare i det nya Gullbergsvass samtidigt som den fungerar som häckningsplats för pilgrimsfalken. "

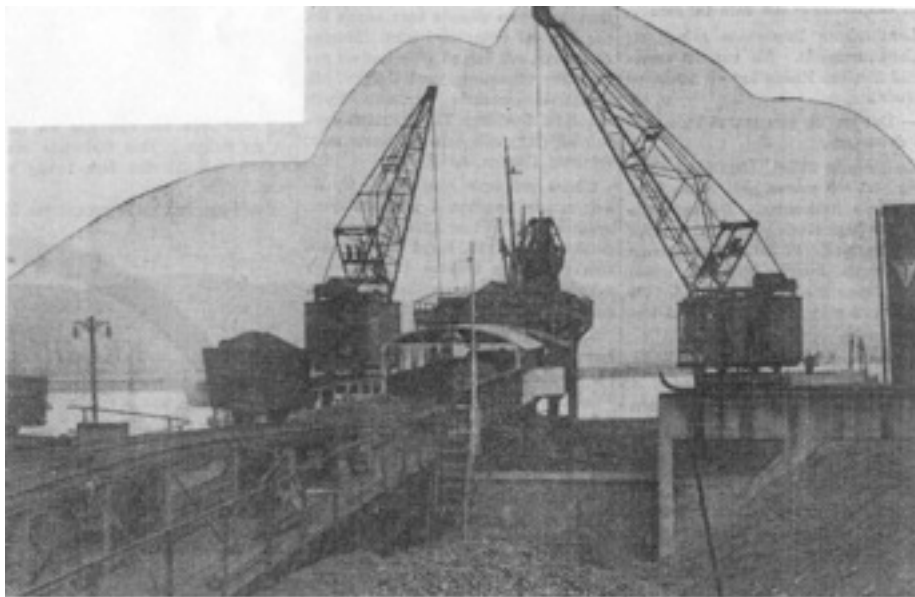
Göteborg Energi skriver vidare att "Att fortsätta att utreda alternativa användningsområden är enligt vår uppfattning utsiktslöst med tanke på gasklockans byggkonstruktion".

---

²⁵ Göteborg Energi, Diariernr: 10-2011-0903

2013-04-30:

Stadsbyggnadskontoret framkommer med ett yttrande angående återaktualiseringen av rivningslovet. Man konstaterar där att gasklockan har stora kulturhistoriska värden både som landmärke och orienteringsmarkör i staden, och som bärare av industrihistoriska värden. Ett uppförande av en liknande byggnad till storlek och form, skulle kunna ersätta gasklockans värde som landmärke, men inte de industrihistoriska dito.

Bild 16: Gasverkets traverskranar då det begav sig.

Då en ny detaljplan för Gullbergsvass inte kan väntas tillkomma än på flera år, kommer rivandet av gasklockan att föregå planarbetet och därmed utgöra en tydlig markör och tematisk "ledstång" i fortsatt planarbete.

Slutligen nämns att Göteborg Energi uppskattar att det skulle kosta 15 miljoner kronor att låta gasklockan stå kvar, baserat på de nödvändiga reparationer som då skulle tillkomma. Detta i kontrast till en ständigt återkommande svårighet att framkomma med konstansrimliga förslag till en alternativ framtida användning, gör det lättare att göra bedömningen att en rivning är mer motiverat än ett bevarande.

Ett äldre kyltorn och två andra mindre tegelbyggnader från 1800-talet kommer dock att stå kvar.

Kontoret föreslår alltså byggnadsnämnden att bifalla förslaget från Göteborg Energi, med stöd från 9 kap, 34§§PBL.²⁶

---

²⁶ Stadsbyggnadskontoret, SÖ 1999-051761, samt: PBL (2010:900)

Byggnadsnämnden håller en omröstning om huruvida man bör ge bifall åt rivningslovansökan eller ej. Förslaget att ge bifall vinner, då (V), (Mp), (S), Vägvsamt ordföranden röstade för bifall, och (Fp) och (M) röstade emot.²⁷

Bild 17: Gasverket i Värtan.

3.5. Gasverket i värtan: jämförelsestudie 1.

Stockholms distribuering och användning av stadsgas tog sin början 1853, då Stockholms gasbelysnings Aktiebolag grundades. Gasanläggningen var, liksom gasverket i Göteborg, byggd efter engelsk modell, och det tredje att uppföras i Sverige, efter Göteborg och Norrköping. 1885 hade Klaragasverket, som det fick heta, fem gasklockor, och ytterligare expansion var planerad. Man blev därför nödgad att flytta produktionen från Kala Sjö till en tomt vid Värtan på Norra Djurgården. Här hade man nära till både hamn- och järnvägsförbindelser och framförallt möjlighet att expandera kraftigt. Klaragasverket var dock kvar i drift fram till 1919.

Ingenjören man anlidade för det nya bygget blev Adolf Ahlsell blev ansvarig för planeringen av den nya gasverksanläggningen, och arkitekten man anlidade var den då unge Ferdinand Boberg, som senare blev stadsarkitekt.

Det nya gasverket skulle byggas ut i olika etapper, och bli sammanlagt 17 Hektar stort och ha en dygnsproduktion av gas på 240 000 kubikmeter per dygn. Man använde tyska förebilder men svenskproducerat byggnadsmaterial.

Stor omsorg lades vid designen av gasverkets olika byggnader, inklusive gasklockorna. Alla husen uppfördes i skal av oputsat tegel, i sk Rohbau-stil, med vackert välvat tegel vid fönsteröppningar och portar, samt individuellt designade och utformade smidesbeslag

---

²⁷ Byggnadsnämnden, 2013-04-30

för varje hus. Gasklockorna fick ett tegelskal av runtgående strävpelare som längst upp vid klockornas tak tunnast ut och kröns av en slags krans av toureller (löpande ornament liknande burspråksutbyggnader).

Mellan 1893-1900 byggdes gasverket ut i en andra etapp. Nu tillkom dess egen kolhamn med fyra ångdrivna kranar, från vilka linbanor (också dessa ångdrivna) fraktade kolet till kolhusen.

1901 uppfördes ytterligare en gasklocka lik den första men var betydligt större. 1912 byggdes Värtans tredje gasklocka. Den här var en öppen konstruktion, dvs utan omslutande tegelskal.

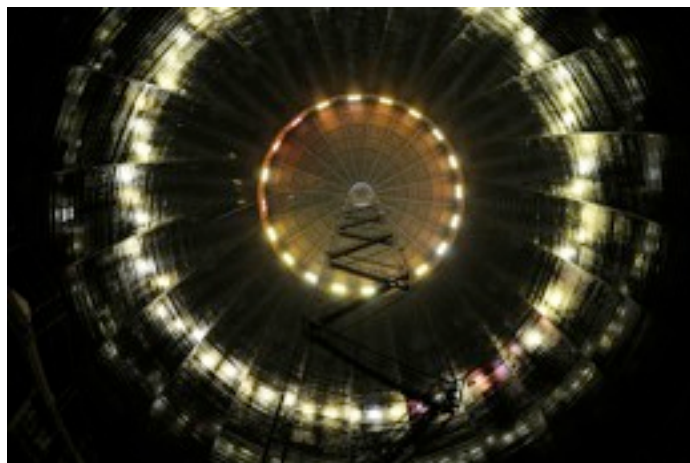
Mellan 1905 och 1918 bytte gasverksområdet successivt skepnad, i och med de många om- och tillbyggnaderna. Efterfrågan och expansionen av gasverket gick i så pass hög takt att intrycket av ett städat välordnat gasverksområde fick bortprioriteras, till förmån för effektiviteten. Man brydde sig exempelvis inte om att gräva ned de nya gasverksledningarna när de gamla inte räckte till, de nya husen fick inte fullt lika välarbetad design som de första, osv.

1932 stod den fjärde gasklockan klar. Denna var också en öppen konstruktion, hade mycket stor lagringskapacitet, och som synes stora likheter med Göteborgs gasklocka.

Mellan 1947 och 1953 när även gasindustrin hämtade sig från krigsåren på sparlåga, lades ett stort fokus på om och tillbyggnader, samt en vidareutvecklad effektivisering. Värtagasverket blev nu ett av de modernaste gasverken i världen. I mitten av 1950-talet nådde man sin kulmen i gastillverkning och framställning av biprodukter.

I slutet av 1960-talet infördes spaltgastillverkning som ett test-alternativ till den gamla koltillverkningen. Under oljekrisens 70-tal då priset på lättbensin (vilket man tillverkar spaltgas av) drastiskt gick upp, försvårades gastillverkningen allteftersom vinsterna försvann. 1985 beslöt kommunfullmäktige att lägga ned gasverket inom tio år, men när oljepriset sjönk och stabiliserades betydligt under 80- och 90-talen försköts planen. Efterfrågan på stadsgas ökade samtidigt något, vilket gjorde att gasverket till slut ändå kunde gå med en viss vinst.

Under 1970- och 80-talet revs flera av gasverkets byggnader, bla: kammarugnarna, brokranarna, biproduktanläggningen, rörledningarna, samt koksorteringsverken. De byggnader som idag står kvar är: spaltgasverket, laboratoriet, den senast byggda

Bild 18: Takets interiör från Gasklockan i Värtan.

gasklockan samt diverse rörledningar, samtliga från 1970-talet. Förutom dessa är det enbart byggnader som tillkommit före kammargasugnarna, dvs före 1953, som fått stå kvar.²⁸

2011 stängde man spaltgasverket för gott. Områdets användning är idag spretig, några byggnader är öde, andra hyrs ut för annan verksamhet. Gasklocka 5, dvs den yngsta av gasklockorna, är fortfarande i drift och kompletteras av en gaskompressorstation som fyller denna med naturgas.²⁹

Enligt Stockholms Stads pågående detaljplanering, har man stora planer för det gamla gasverksområdet. Flera av husen ska användas till bostäder eller arbetsplatser, bland annat så ska några byggnader användas till skola, förskola, scenkonst och som lokaler till Stockholms Spårvägmuseum. Planer för annan användning finns även för fyra av de fem gasklockorna. Målet är att integrera gasverksområdet med de som bor och arbetar i Hjorthagen, till en sammanhängande stadsdel med ett viktigt och välbevarat/gestaltat historiskt arv. Intressenter till nybyggnadsförvärv eller andra intresserade av att ha sina verksamheter i gasverkets lokaler, har fått inkomma med förslag till Stockholms Stadsbyggnadskontor under hösten 2012, och förhandlingar om markreservation pågår och förväntas kunna avslutas under våren 2013.³⁰

---

²⁸ Andersson, Olgarsson, 2005-2006

²⁹ Hallerdt, 1992

³⁰ Andersson, 2013

3.6. MANNs gasklocka i Oberhausen - Jämförelsestudie 2

Bild 19: MANNs gasklocka i Oberhausen, samma typ av våtklocka som i Göteborg.

1928 byggde MANN en gasklocka i Oberhausen, Tyskland. Denna har en volym på 375 000 kubikmeter och en diameter på 68 meter, (vilket gör den till den största gasbehållaren i Europa) men trots att storleken överskrider Göteborgs Gasklocka, så är byggnaden av exakt samma torrgasklocke-typ med skiva, som den i Gullbergsvass.

1993 byggdes klockan i Oberhausen om till ett kulturellt evenemangs- och utställnings-center, vilket idag omfattar en utställningslokal på 47 000 kvadratmeter fördelat på 4 våningar. Man har använt klockans övre flyttbara skiva som ett övre bjälklag.

Bild 20: Gasklockans betongfundament med grönskande omgivningar.

1993 byggdes klockan i Oberhausen om till ett kulturellt evenemangs- och utställnings-center, vilket idag omfattar en utställningslokal på 47 000 kvadratmeter fördelat på 4 våningar. Man har använt klockans övre flyttbara skiva som ett övre bjälklag.

De två främsta anledningarna till att klockans nya användning blivit så lyckad, är att den forna gasklockan ligger mitt i det gamla Ruhrområdets industrihistoriska kärna. Lokalen är därför extra väl lämpad till att inhysa utställningar om detsamma.

En annan anledning är förstås Tysklands betydligt större befolkningsantal, och därmed möjlighet till ett helt annat opinionsunderlag, än vad som är möjligt i t.ex Sverige.

Ombyggnaden av klockan i Oberhausen resulterade i att sammanlagt 350 ton riskavfall fick forslas bort, däribland 275 ton tjärmasa från betonggolvet, samt tätningolja, sand indränkt i denna, och gasreningsmasa.³¹

Enligt deras hemsida, har Oberhausens gasklocka etablerat sig som inte bara ett industrihistoriskt monument och ett slags musealt objekt, utan också ett aktivt landmärke och attraktion för regionen.

Gasklockan liknas vid en "Industriernas katedral", med sin unika lokal och dess väldiga rymd, där både utställningar, musik och teateruppsättningar har ägt rum. Gasklockan är en del av "Route of industrial heritage", dvs den ingår i ett specialdesignad "turistattraktions-rutt" där man på olika sätt kan få ta del av de viktigaste industrihistoriska sevärdheterna i regionen. Den är dessutom en del i

---

³¹ Göteborg Energi, 2002

”The European route of industrial heritage” vilket är ett liknande turistprogram specialiserat på industrihistoria, men som också innefattar sevärdheter i Storbritannien, Holland, och Frankrike t.ex.

Under 1920-talet var Oberhausen en industristad, med betoning på industri. Gruvor, kokstillverkning, och järnframställning var vad som dominerade där och över hela Ruhrområdet. Liksom i Göteborg, men i större skala, byggdes MANN-gasklockan i Oberhausen för att fylla en funktion av gasförvaring och distribuering av denna till övriga delar av omgivande industri. Under sin storhetstid kunde Oberhausen-klockan till och med bidra till gasförsörjningen av industrier belägna så långt bort som i Holten, Nederländerna.

Under Andra Världskriget blev gasklockan skadad av bomber vid ett flertal tillfällen, och fick stängas ned tillfälligt i slutet av kriget, 1945. Ironiskt nog var det inte förrän under reparationerna som inleddes 1946, som störts skada åsamkades denna, då fattade den nämligen eld och brann så illa att man i principi fick bygga upp den på nytt från grunden, dock kunde ett flertal delar så som taket återanvändas i ”nybygget.” 1949 var gasklockan helt återställd. Drygt tio år senare minskade drastiskt efterfrågan på koks, och kokstillverkningen i Oberhausen lades ned. Så småningom började den traditionellt tillverkade gasen fasas ut till förmån för import av naturgas. 1988 lades driften i Oberhausen-klockan ned helt.³²

Bild 21: Stabil telefon i gasklockans hiss.

---

³² Machoczek, 2013

4. Intervjuer

4.1. Frågor som utgångspunkter i intervjuerna:

- Hur har turerna kring gasklockan sett ut genom åren?
- Vad är aktuellt just nu?
- Finns det en detaljplan över området?
- Hur har man ställt sig till att gasklockan finns omnämnd i ”Program för bevarande av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg”, där den utpekas som ett ”viktigt inslag i stadsbilden” samt sägs besitta ett ”industrihistoriskt värde”?
- Har fråga om byggnadsminnesförklaring väckts?
- Vad finns det för skillnader, och hur spelar dessa in i stadsplaneringens bevarandeaspekter, mellan Värtans gasklocka i Stockholm och Göteborgs gasklocka?

4.2. Intervju med Mats Arnsmar ordförande i byggnadsnämnden

Jag möter Mats den 19 april i Kommunstyrelsens hus på Gustav Adolfs Torg.

Följande är ett sammandrag av informationen jag fick fram under samtalet.

Mats berättar att det finns ett beslut från kommunfullmäktige från 2012, om rivning av gasklockan. En viss sanering av marken är redan gjord. Både akb och ”kulturutredning” är gjord.

Enligt Mats Arnsmar är största skillnaden mellan gasklockan på Norra Djurgården i Stockholm, och gasklockan här i Göteborg, att den förutnämnde ligger på ett bildskönt område, och den bevarade gasklockan är också betydligt mer arkitektoniskt välutformad, ”en vacker byggnad i ett vackert område”.

Enligt Mats Arnsmar besitter gasklockan idag mest värdena av att vara ett blickfång och landmärke, byggnadens silhuett i sig har det största värdet. Vilket öppnar upp för möjligheterna att riva klockan och uppföra en annan byggnad med liknande höjd och silhuett.

Mats Arnsmar säger att han tror på en kontinuerlig användning av byggnader, som en förutsättning bibehålla värden men också som ett led i stadsutvecklingen. Det är ett ständigt arbete med kompromisser, i synnerhet om man skiftar verksamhet i en byggnad, exempelvis gör om gamla industrilokaler till skolor och liknande, även om lyckade exempel finns.

Bild 22: Gasklockan på grön mark.

4.3. Intervju med Peter Trygg, Göteborgs Energi

Jag möter upp med Peter Trygg den 23 april, i Göteborgs Energis byggnad.

Följande är ett sammandrag av informationen jag fick fram under samtalet.

Peter Trygg berättar att gasverksområdet under dess storhetstid, dvs i början av 1900-talet, sträckte sig från bensinmacken (Mårten Krakowgatan/Partihandelsgatan) och bort mot där Tingstadstunneln sträcker sig idag.

1969 upphörde gastillverkningen helt och butan plus propan blev den nya naturgasblandningen man importerade från Danmark till Göteborg.

Gasklockan har ett trätak.

Mellan 1993-1998 har olika användningsformer för gasklockan diskuterats. 1999 lämnade Göteborgs Energi in en rivningsansökan till Stadsbyggnadskontoret, vilket svarade med att pålysa behovet av detaljplan för hela området, ej bara för fastigheten i sig.

2002 kom Kjell Björkqvist, vide ordförande i byggnadsnämnden och ledamot i kommunfullmäktige, in med en motion där han yrkade på att gasklockan borde rivras till förmån för ett höghus. Stadsbyggnadskontoret svarade även denna gång med att efterfråga en ny detaljplan, men lade som tillägg i sina remisser att kommunfullmäktige inte har något emot en rivning. Motionen gick dock ej igenom.

Sedan 1999 har man ”lappat och lagat” gasklockan, och finansierat det ganska småskaliga underhållet med utyrning av plats på klockans fasad för radio och tv-master.

4.4. Studiebesök Gasklockan

Bild 24.1: Gasklockans takkonstruktion inifrån.

Jag möter upp Göteborgs energis Peter Trygg och Gasklockans förvaltare Harald Mårtensson, vid Göteborgs Energi. Vi åker bil tillsammans ut till gasklockan. Med ca 50 meters avstånd runtom, står ett taggtrådsbeklätt staket med låst grind. Väl innanför detta är känns det svårt att förstå att man är mitt i stan: i gasklockans omedelbara närhet är marken till synes bestående jord, grus och gräs: en cirkelgående landsväg helt enkelt. Ytterligare en låst dörr leder oss till den första närmast vertikalt branta trappan i betong, upp till klockans gångavsats. Denna sträcker sig utmed dessa fasad, precis ovanför betonggrunden, och leder fram till själva gasbehållarens dörr.

*Bild 24.2 överst: En bit av takets bjälklagskonstruktion. Långt till marken.
Bild 25 emellan: Dörren till hisstrumman.
Bild 26: Måsägg och I-balk.*

Vi går förbi ett måsbo, med väl synliga ägg. Harald upplyser oss om att måsen är så gott som tam numera, då den blivit så van vid att folk kommer och går här. Harald varnar oss flera gånger för att det gå in i lågt sittande delar av den recenta konstruktionen precis innanför dörren: man har här byggt och stöttat upp ett golv i trä som helt enkelt lagts inkilat i en av "tårtbitarna" som den rörliga skivans fackverkskonstruktion bildar. Det är nämligen den rörliga skivan vi kliver rätt in på. Under den ligger bottenvåningen i betong. Harald beskriver den som "liknande ett garage med pelare i betong, helt tomt."

Ovanför oss syns den väldiga rymd som gasbehållaren utgör, och som avslutas av taket med sina ljusinsläpp runt kanten. Detta är byggt i trä, också med en fackverkskonstruktion, vilket gör att ljuset faller väldigt speciellt. Väggarna är gjorda i nitade plåtar, och man kan tydligt se spår av tätningsolja (och kanske också fukt?) som runnit längs väggarna.

Hela upplevelsen påminner om en katedral, på flera sätt. Den väldiga takhöjden som här finns, träffar man inte på på så många ställen idag förutom just i kyrkor. Akustiken är något i hästvåg, inte ens den högsta kyrkan jag någonsin har varit i kan mätas sig med Gasklockans ca 80 meters absoluta tomhet.

Lukten i byggnaden är förhållandevis frisk, lite doft av rost och eventuella oljerester kan skönjas, men är inget som är anmärkningsvärt på något sätt.

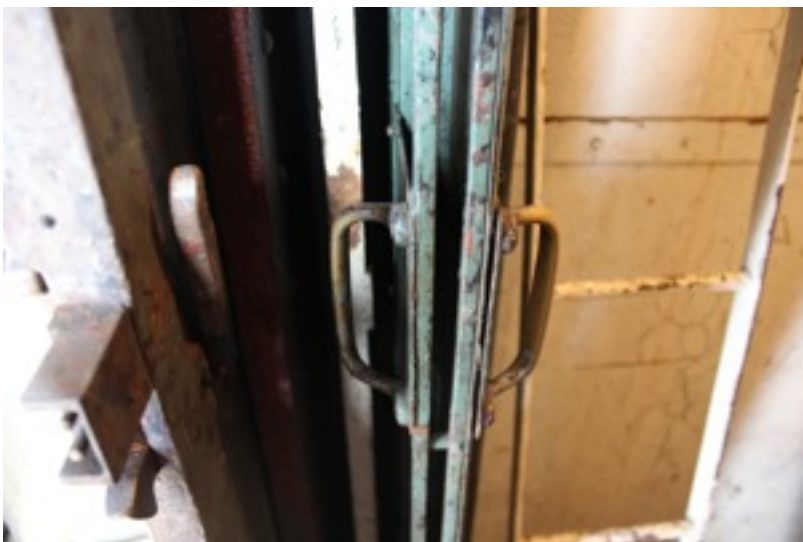
Bild 27: Brandtrappan svindlar.

Efter att ha fotograferat en del, tar vi hissen upp till taket. Harald berättar att hissen byggdes till byggnaden efter att själva gasbehållaren var uppförd och satt i drift, men att den ändå var planerad från början. Ingenting i hissfärden avslöjar att den går frångående från själva byggnaden, utan på dess fasad. Själva hissrummet är oerhört fascinerande i sig, här blir den mänskliga faktorn genast uppenbar: en bastant telefon i järn och bakelit hänger på ena väggen, och bredvid denna har man klottrat ner några ”nödnummer” i tusch direkt på väggen. Hissknapparna och dörrarna påminner om de allra äldsta av Göteborgs hissar som man kan se i exempelvis Johannebergs äldre flervåningshus i sten, även om dessa är kanske hälften så fräscha, och helt klart med åldersstigna. Hissen går förhållandevis snabbt och smidigt upp till toppen, och där går vi ut på takets nordöstra sida. En ramp är byggd över en del av takets nordöstra halva, så man kan gå kanske tio meter åt två håll, men inte tvärs över taket, om man inte är beredd att gå rätt på tjärpappen utan skydd förstås.

Bild 28: Plåtskylt från MANN på hissens vägg.

Bild 29 t.v: Hissens lager av dörrar.

För närvarande har man spänt ett nät över hela taket (så att det på håll lyser i blått och rött överst på den annars ganska mörka byggnaden) som skydd från eventuellt nedfallande delar. Just nu är det kanske ingen överhängande risk för just detta, men tidigare i våras hade det blåst upp ett stort hål i taket, med allt vad det innebär. Detta är nu lagat. Efter att ha fotograferat och åkt ned igen, går jag ett ytterligare varv runt byggnaden och noterar att rostsprängning har skett på ett flertal ställen i betongbjälkarna och också i grundmuren. Nästan varje sida av byggnaden har rostig armering som sticker ut, likt knotiga fingrar.

Under färden hem slår det mig att det är riktigt svårt att föreställa sig att marken runtomkring är så förorenad som den är. Intet ont anande gräs och lövträd kantar tomten, i det närmaste bidragande till en viss ruinromantisk stämning. En bit äkta industriromantik, kryddad av cyanider, fenoler och tungmetaller.

5. Värdering

5.1. Vad är ”Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg - Ett bevarandeprogram”?

Bevarandeprogrammet i den form det har idag, (utgivet av Stadsbyggnadskontoret år 2000) är i en sammanslagning av olika tidigare - av kommunfullmäktige - antagna program. Huvudförfattare är Stadsmuseets dåv. 1:e antikvarie Gudrin Lönnroth, tillsammans med Stadsmuseet, Stadsbyggnadskontoret och Fastighetskontoret.

Alla dessa tidigare antagna program har behandlats i samband med kommunens översiktplaner.

Tanken är att detta ska fungera som ett planeringsunderlag och kunskapsdito, i kommunalt arbete. Till exempel kan och bör det vara vägledande vid bygglovshandläggning, detaljplanearbete och annat programarbete. Det är dock inte en källa till exakta direktiv eller lagstadgade åtgärder, dessa får man söka i varje enskilt fall, hos kunniga på exempelvis stadsbyggnadskontoret eller stadsmuseet.

I och med att kommunfullmäktige tidigare har beslutat att anta de program som ingår i sammanställningen till det nuvarande, har de därmed visat att den aktuella bebyggelsen är bevaransvärd. Alla definitiva beslut angående enskilda byggnader, tas dock vid detaljplanearbete och/eller bygglov.³³

5.2. Värdeanalys

5.2.1. Unnerbäcks värderingsmodell

I ”Kulturhistorisk värdering av bebyggelse” av Axel Unnerbäck, finns det som tidigare nämnts en analysmodell för att fastställa värden på byggnader och bebyggda miljöer. Nedan kommer jag att förklara den lite närmare, samt applicera den på Gasklockan som byggnadsverk.

Tanken är att man i **steg 1**, identifierar ett **grundmotiv** för en framtida aktning/bevarande/särställning, genom att identifiera olika **dokumentvärden** (historiska egenskaper, exempelvis byggnadshistoriskt värde, patina, socialhistoriskt värde, osv) och/eller **upplevelsevärden** (estetiskt och socialt engagerande egenskaper, såsom konstnärligt värde, kontinuitetsvärde, symbolvärde, osv.)

I **steg 2** identifierar man olika eventuella **förstärkande/övergripande motiv**, såsom kvalitet, representativitet, sällsynthet osv.

---

³³ Lönnroth, 2000

Steg 3 sammanväger de identifierade värdena till en sammanfattad **värdering** och därmed motivering (till ett bevarande/aktning/särställning).

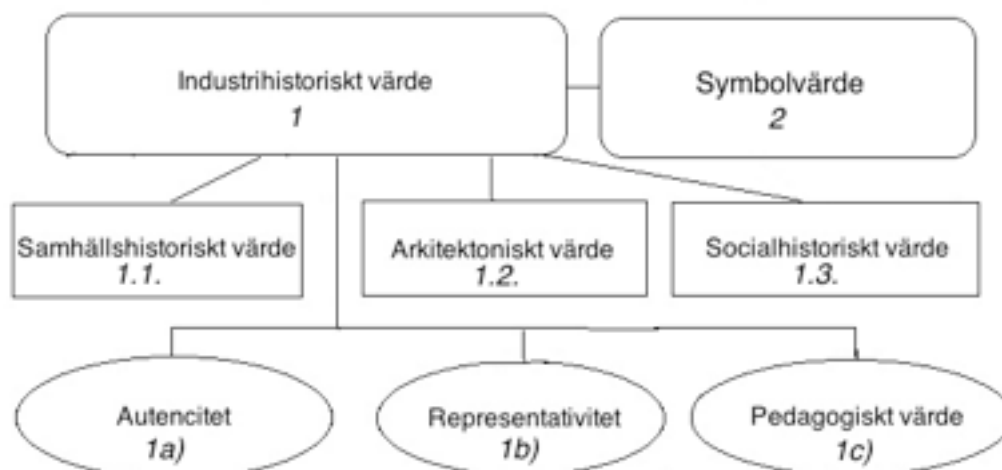

Bild 30: Värdemodell.

I steg 4 avgör man hur starkt bevarandevärdet (eller motsvarande) är, och därmed hur hög **ambitionsnivå** man ska anlägga i sin dokumentation och vård.

Steg 5 kopplar alltsammans till en **konkret uppföljning** i form av skyddsform, dokumentation och vård, samt vilken instans detta ska vara kopplat till.

5.2.2. Industrihistoriska och symbolvärden

Enligt "Bevarandeprogram för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse" har gasklockan och resterna från det gamla gasverket ett

1: "**industrihistoriskt värde**", dvs ett dokumentvärde som absoluta grundmotiv.

Det sägs också utgöra

2: "**ett viktigt inslag i stadsbilden**".

För att en byggnads (i det här fallet)

1: **industrihistoriska värde** ska kunna förstärkas, försöker man för det första ofta identifiera

1.1: samhällshistoriska (dokumentvärde)

1.2: arkitektoniska (upplevelsevärde) och

1.3: socialhistoriska (dokumentvärde)

som **kompletterande grundmotiv**.

Man försöker också ofta identifiera följande:

1a: Autentiska

1b: representativa och

1c: pedagogiska

värden som **förstärkande/övergripande värden**.

1.1: Ett **samhällshistoriskt värde**, skriver Unnerbäck, kan en byggnad (i vårt fall) sägas ha om den på något/flera sätt speglar den lokala och regionala samhällsutvecklingen. Det kan röra sig om byggnader som varit de första eller avgörande på annat sätt i en betydelsefull industri. Det kan också handla om byggnader som utgör ett numera alltmer sällsynt tecken på olika betydande företeelser och system som inte finns kvar idag.

1.2: Ett **arkitekturhistoriskt värde** kan vara knutet till ett byggnadsverk som exempelvis blivit mönsterbildande eller stildanande, ”betecknat höjdpunkten i en utveckling, löst ett arkitektoniskt problem på ett speciellt sätt eller tillämpat ny teknik som arkitekturskapande medium.” Ofta finns en tydlig koppling med arkitekten och dennes eventuella tidigare/senare verk, samt med samhällshistoria och arkitekturhistoria förenade. Sällsynthet och pedagogiskhet är här ofta viktiga förstärkande motiv.

1.3: Ett **socialhistoriskt värde**, är nära besläktat med ett samhällshistoriskt dito, med skillnaden att det förstnämnda fokuserar på sådant som speglar människans vardagliga situation och levnadsmönster, på en något mer småskalig nivå i samhället. Byggnaden (i vårt fall) ska kunna spegla hur människorna i/i kontakt med denna har levt: arbetat, och umgått. Det är här viktigt att, skriver Unnerbäck, bevara åtminstone en del av dessa konkreta miljöer då dessa utgör ett avgörande och viktigt konkretiserande komplement till litterärt och fotografiskt bevarande. Den pedagogiska aspekten är också här mycket viktig.

De vanligaste av de **förstärkande/övergripande motiven** som ofta förekommer tillsammans med ett industrihistoriskt värde, är som ovan nämnts **representativitet** och **pedagogiskt värde**.

1.a: Om byggnader/områden med **industrihistoriskt värde** skriver Unnerbäck också att dessa värden ofta är kopplade till just byggnaderna i sig. Detta är inte helt okomplicerat, eftersom det i en industriverksamhet ingår att byta ut och förbättra utrustning, eventuell byggnadsutformning, och andra fysiska förutsättningar allteftersom tekniken utvecklas. Därmed är begrepp som **autentisk**, eventuellt svårare att motivera.

1.b: Ett **representativt** värdet skulle kunna handla om att byggnaden är antingen av en (förr) vanligt förekommande typ, eller att den är unik i sin utformning eller sammanhang. Alltså antingen så "vanlig" att den bra illustrerar ett tidigare vanligt sätt/förutsättningar för att leva, eller också att den är så "ovanlig" att den på så sätt rymmer en enda/udda och avgörande historia väl värd att berättas och bevaras.

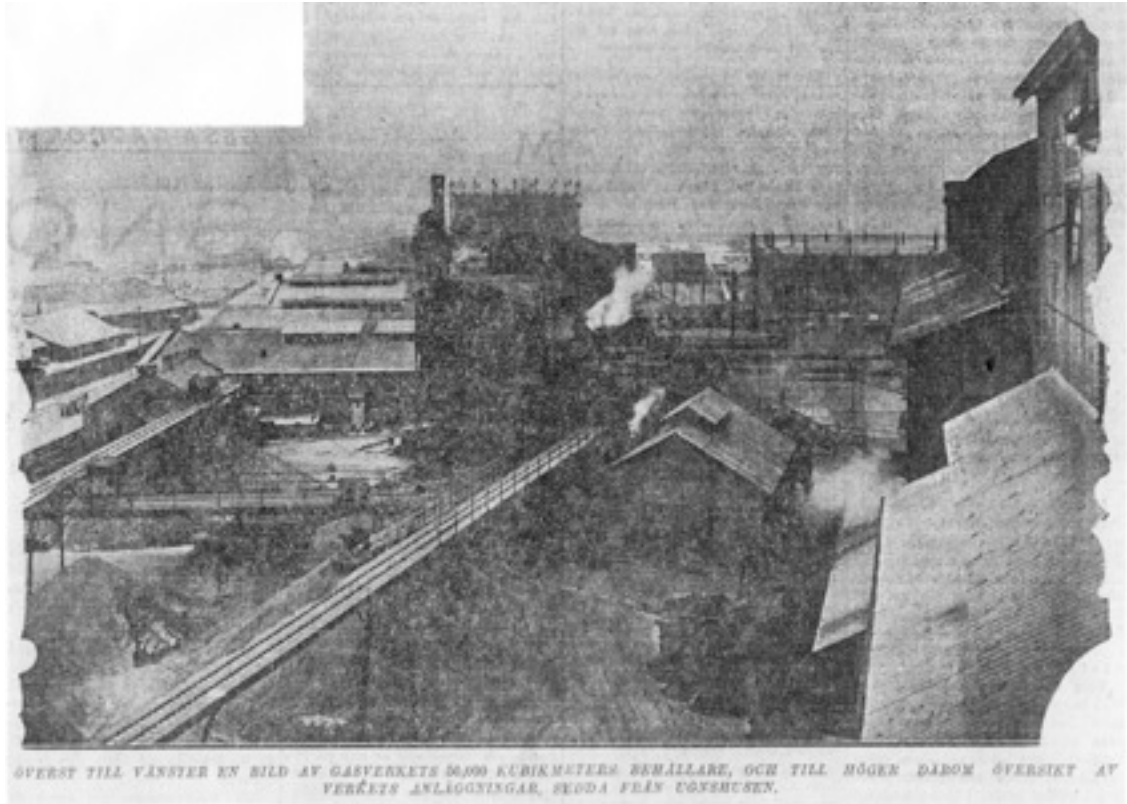
1.c: Ett **pedagogiskt värde** innebär i regel att byggnaden ska på ett så tydligt sätt som möjligt, för gemene man illustrera dess forna användning. Det ska finnas en relativt god läsbarhet i byggnaden beträffande dess forna funktion och/eller användning.

Bild 31 nedan: - Läsbarhet - :Översikt över gasverkstomten 1922.

Bild 32: De tre kvarvarande kompanjonerna: Kyltornet, gasklockan och t.v tegelbyggnad med okänd användning.

Bild 33: Gasverket. I bakgrunden: gasklocka rymmandes 50000 kubikmeter gas

I ”Bevarandeprogram för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg”³⁴nämns också att resterna från det gamla gasverket, dvs inkluderande gasklockan, utgör ett ”viktigt inslag i stadsbilden”. Detta väljer jag att tolka som en svagare definition av:

2. ”symbolvärde”.³⁵

Om symbolvärde skriver Unnerbäck, att detta antingen kan vara avsiktligt eller oavsiktligt. En byggnad (exempelvis) kan vara byggd med intentionen att utgöra en symbol för något, eller också har den under sin levnadstid kommit att representera något särskilt, att utgöra en symbol för gemene man. Denna symbol kan också förändras på olika sätt allteftersom, i gemene mans uppfattning. Ett symbolvärde kan även det ha ett **pedagogiskt värde**, som också det kan förändras/bli mer eller mindretydligt allteftersom tidens gång. ”När en symbol inte längre är tydlig och fattbar förlorar den sin karaktär av aktiv meddelare och får ett mera abstrakt historiskt intresse.”

5.2.3. Gasklockans värdeanalys

Applicerat ovanstående på gasklockan och gasverket, kan man konstatera följande:

1.1:

Gasklockan kan i hög grad sägas representera en betydelsefull del i samhällsutvecklingen under förra seklets tidigare del. Gasens intågande som drivmedel hade förändrat samhället i grunden, och med denna betydligt större gasklocka kunde industrin expandera ytterligare, och tillgången till gasen tryggas än bättre. Vad dessa innovationer och dess föregångare i praktiken innebar för en vanlig göteborgare på 1930-talet, kan och vill jag knappt ens försöka föreställa mig; jag nöjer mig med att konstatera att de är enorma, speciellt sett ur ett nutidsperspektiv, och bör betraktas med ödmjukhet och respekt. Detta är dessutom speciellt för just Göteborg som stad, eftersom man här var först i Sverige med att införa gasbelysning i så pass stor utsträckning som man gjorde 1846, då 122 lyktor inrättades.³⁶ Baserat på ovanstående bedömer jag därför Gasklockans samhällshistoriska värde vara högt.

---

³⁴ Lönnroth, 2000

³⁵ Unnerbäck, 2002

³⁶ Nilsson, Stenberg, 1995

1.2:

Det arkitektoniska värdet i gasklockan kan man angripa på flera sätt, jag väljer här att dela upp det i en strikt arkitektonisk del, och en estetisk del.

Det arkitektoniska: Göteborgs gasklocka är unik för Sverige, både storleksmässigt och i egenskap av att vara en torrlocka. Det verkar sammantaget ha funnits något fler våtgasklockor verksamma på gasverken i Sverige genom tiderna.³⁷

Den är också ansevärd genom att vara ett verk av arkitekten Georg Krüger, som både själv och vars firma ritat flera av Göteborgs kända byggnader. Några exempel är Merkurhuset vid Skeppsbron, Göteborgs Handelsbank vid Södra Hamngatan, samt Valandhuset/Aktiebolaget Valands hus, på Kungssportsavenyn 19.³⁸

Det estetiska:

Gasklockan är rent arkitektoniskt sett en väldigt funktionalistisk byggnad, med tydliga drag av den industriella funktion den en gång så majestätiskt representerade. De mest kända av gasklockorna i Stockholm Värtan skulle också se ut som Göteborgs gasklocka, utan sina ”skal” av tegel. Eftersom Göteborgs Gasklocka byggdes i ungefär samma tidsperiod som Värtans senare klocka, antar jag att ett liknande sammanhang styrde konstruktionens utformning även i Göteborg: man blev nu tvungen att bortprioritera alla tidskrävande förskönande utsmyckningar, och enbart bygga för att en så stabil och effektiv funktion som möjligt skulle kunna uppnås. Gasklockans estetik kan därmed sägas vara sparsmakad, och på gott och ont, inte längre utpräglat igenkänningsbar för gemene man, då industrin idag är en annan än det som till exempel den estetiserande inredningstrenden kallad ”industri”, vill använda sig av och försköna.

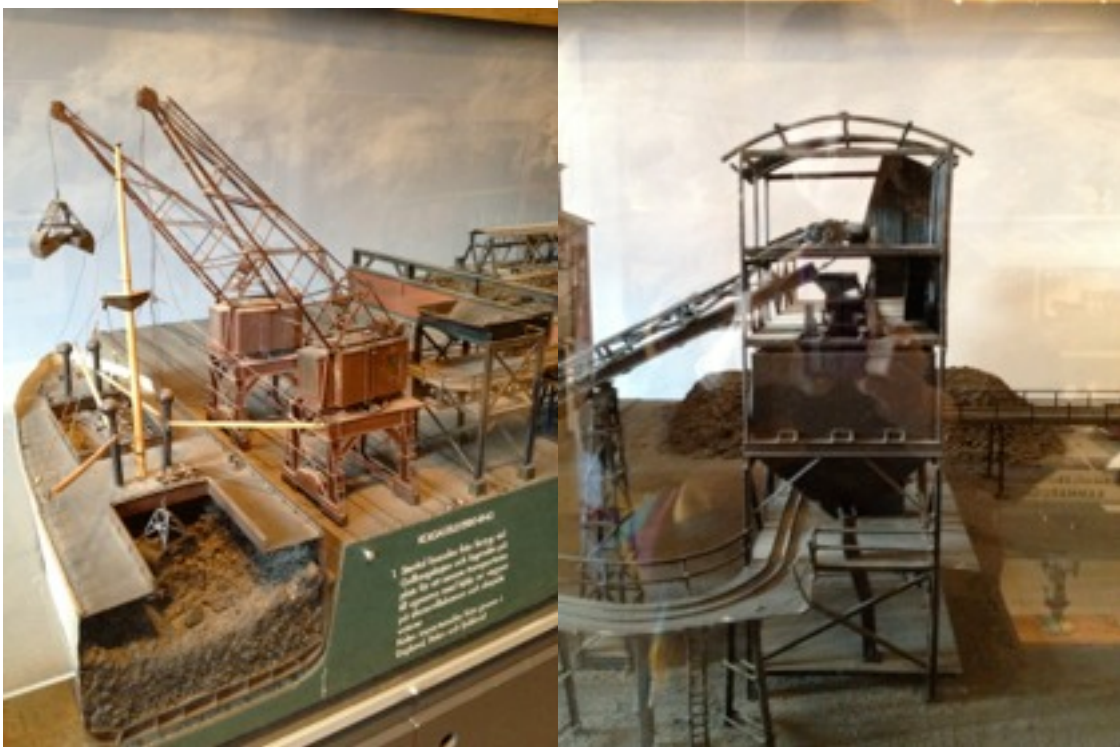
Resultatet blir att man inte känner igen sig i byggnadens utformning, vare sig ifrån det vi idag ser som historiskt bildskönt (byggnader med mer utsmyckningar, större variation i sitt bildspråk, färgval, material, lättare härledning till en speciell gren/period inom arkitekturhistoria), eller från den industri som är idag. Därmed blir det, tror jag, svårt att klassa Gasklockan som ett estetiskt utmärkande föremål i positiv bemärkelse: de epitet jag har hört är snarare ”rostig plåtburk” och liknande.

Eftersom den utseendemässigt är svår att härleda till Georg Krügers andra byggnader, är min bedömning att Gasklockans arkitektoniska värde är förhållandevis lågt.

---

³⁷ Naturvårdsverket, 1993

³⁸ Krüger och Son AB, 2011

Bild 34: Från kaj till kolkross. Modell över gasverket, foto taget på Elyseum.

1.3:

Det Socialhistoriska värdet i Gasklockan är nära förknippat med gasverket i stort. Eftersom endast två andra byggnader från gasverket är bevarade, och området med åren har kommit att bli mer och mer brokigt, både utseendemässigt och användningsmässigt, är gasverkets och därmed också Gasklockans läsbarhet och pedagogiska aspekt förhållandevis låg. Det är långt ifrån självklart för den oinvigde, att området överhuvudtaget har använts som ett gasverk, då det i sitt nuvarande skick är svåröverskådligt och också enligt mig (vilket inte är anmärkningsvärt i sig, då området inte är bebyggt för att i första hand trafikeras av för bil- och i begränsad mån kollektivtrafik) ganska svårnavigerat, väl på plats. Väl inuti själva klockan ökar läsbarheten på så sätt att det blir uppenbart var någonstans inuti klockan människor har arbetat, och inte. I klockans gasbehållare finns endast rost, en väldig rymd höjd i dunkelt ljus, ackompanjerad av en fantastisk akustik, samt några recent tillkomna installationer. Däremot i hissen och maskinist-utrymmet finns det gott om spår av en gången vardag. På hissväggen har någon med tuschpenna skrivit nödvändiga telefonnummer, bredvid den gigantiska bakelittlefona.³⁹ En liten uppfällbar sittbänk finns, så även i vaktutrymmet. Bägge dessa ytor är minimala, särskilt i kontrast till gasbehållaren. Väl på taket beträder vi det bara ovanpå en ställning man byggt som sträcker sig över kanske en fjärdedel av takets yta. En dylik okulärbesiktning som den jag företog mig, kan måhända inte säga så oerhört mycket om vardagens liv och leverne på gasverket, men det jag ändå kan tycka mig utröna är: om de få

³⁹ Studiebesök Gasklockan 2013-05-23

arbetsytor som ändå finns att se är något så när representativa, så är det ingen bekväm och lätt arbetstillvaro som speglas. Trånga mörka och icke-ergonomiska utrymmen, branta trappor, knapphändigt med säkerhetsanordningar, osv. För att kunna komma med en mer utförlig analys, skulle jag behöva studera de övriga kvarliggande byggnaderna som tillhört gasverket, men detta har det inte funnits tid till.

Det sammantagna socialhistoriska värdet i gasklockan är svårt att fastställa, då det är närvarande men inte särskilt framträdande. Tveksamt, känns som ett passande ord.

1a)

Gasklockan i sig bedömer jag ha ganska stor autencitet, då den som byggnad och som del i gasverket inte är värdemässigt beroende av maskinell utrustning invändigt, som därmed skulle ha löpt stor risk att ha uppdaterats under åren - där har ju "bara" funnits gas. Med tanke på att klockan varit i bruk (om än i begränsad utsträckning) så sent som fram till 1993, så besitter den bevisligen en funktionsduglighet som hängt med sedan 30-talet. Bortsett från sin naturliga patina, och i viss mån, sönderfall, så har gasklockan i sig ett stort autentiskt värde. I sitt sammanhang som del av ett gasverk sviker dock dessa värden, helt enkelt eftersom så få av byggnaderna finns kvar.

1b)

Gasklockan är enligt mig representativ på så sätt att den är unik. Den är unik för Göteborg idag, både som landmärke⁴⁰ och till sin storlek samt utformning, och den var än mer unik på alla dessa nämnda sätt när den byggdes, även om den då symboliserade något annat än idag. Dess representativitet anser jag dock hänga så pass nära samman med dess symbolvärde och pedagogiska dito, att jag hänvisar läsaren till dessa stycken för vidare fördjupning.

I de flesta andra av Sveriges städers gasverk var byggnaderna tillhörande gasverket antingen beklädda i tegelskal eller också öppna konstruktioner men i mindre skala, än Göteborgs Gasklocka.⁴¹

Även på detta sätt är gasklockan unik, och har därmed enligt mig ett högt representativt värde.

1c)

Min uppfattning är att när gasklockan byggdes, var det i syfte att gestalta först och främst en funktion, snarare än en form (även om dess skepnad har kommit att representera en form, en symbolisk gestalt). När denna funktion nu inte är aktuell mer än som en bråkdel av den industri den en gång innefattade, så är heller inte det byggnaden gestaltar värdefullt på samma sätt. En form har däri en

---

⁴⁰ Intervju, Mats Arnsmar

⁴¹ Naturvårdsverket, 1993

fördel i och med att den kan vara tidlös och obunden vid sin ursprungliga funktion, bara dess form är tillräckligt uttalad och självständig från funktionen. Gasklockan har en form som idag är säregen och storslagen, men med det inte nödvändigtvis attraktiv, ur samhällets ögon. Den saknar pedagogisk läsbarhet från sitt forna sammanhang (det tog mig flera veckor att läsa mig till exakt hur gasverket och gasindustrin hade fungerat på platsen och generellt) och även om gasklockan i Värtan möjligen också gör det, är dessa utsmyckade med en dekor som går igen i så oerhört mycket mer i samhället, och som innehar en annan slags status.

Gasklockans pedagogiska läsbarhet bedömer jag således som låg.

Bild 35: Bakom lås och bom.

*Bild 36
t.v:
Kultur-
arvets
tillgäng-
lighet?*

2. Gasklockans symbolvärde:

Gasklockans symbolvärde är något jag finner extra intressant ur värdesynpunkt. När den byggdes fick den sin storlek för att fylla ett specifikt syfte i gastillverkningen. Att den dessutom fick den majestätiska utformning den fick, tror jag mycket berodde på att industrin vid den här tiden var på stark framfart och i snabb utveckling, och detta var något man gärna ville skulle synas. Industrins utveckling var på många sätt lika med stadens utveckling.⁴² När den byggdes så var dess funktion så storslagen och viktig att också byggnaden ingav ett storslaget och viktigt, pampigt uttryck. Det vi idag ser som bilder av en marcherande miljökatastrof i konstlade rökiga landskap, sågs då som bevis på innovation, framsteg och modernitet.

Med åren har bilden av gasklockan förändrats på flera sätt. Exakt vad detta beror på har förstås många olika svar, men jag tycker mig ändå kunna peka på några avgörande aspekter: gasklockan kom att bli den enda kvarvarande väl synliga byggnaden från gasverket. Detta gjorde förstås att den ”stack ut” än mer, både platsmässigt och tagen ur sitt sammanhang. En annan orsak är förstås miljöedvetenheten som inte fanns på samma sätt i början av förra seklet. Bilden av gasklockan ”svärtades” förmodligen ner en hel del när det började stå klart vad produktionen av dess innehåll hade inneburit för miljön, både den närmast omgivande och i allmänhet.

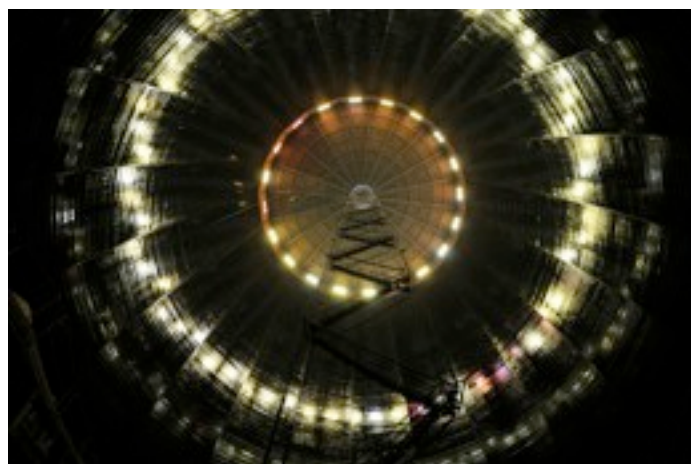
⁴² ”Göteborgs MorgonPost”, 14 januari 1933, ”...Det är därför lämpligt att taga de stora anläggningarna i närmare skärskådande. Ty givetvis måste det glädja varje tvättäkta göteborgare att erfara att hans stad befinner sig i hastig tillväxt. Gasverkets nya betydande anläggningar utgöra härvidlag tydliga vittnesbörd”..... ”de goda yankees slå riktigt huvudet på spiken, när de framhålla de offentliga verken och det underjordiska ledningsnätet såsom representerande stadsorganismens nervsystem. Det torde i detta sammanhang vara onödigt att närmare ingå på saken: man må blott konstatera faktum. Och bland de offentliga verken intager tvivselutan gasverksinstitutionen en betydande plats. Gasen i det moderna samhällets tjänst har en mycket stor uppgift att fylla.”

6. Slutdiskussion och sammanfattning

Jag har genom uppsatsens gång kommit att lära känna och bättre och bättre förstå situationen som Göteborgs gasklocka står inför. Utan efterforskningar hade detta inte varit möjligt, och då hade slutsatser nära till hands säkerligen lutat åt antingen det ena eller det andra hållet: etta eller nolla, svart eller vitt, bevara eller riv.

Riktigt så ser dock inte mina slutsatser ut.

Bild 37 överst: Göteborgs gasklockas takinteriör. Bild 38 emellan: Oberhausens gasklockas takinteriör. Bild 39 nedan: Värtans gasklockas takinteriör.

6.1. Gasklockorna - likheter och skillnader

Gasverket i Värtan har förvisso många likheter med gasverket i Göteborg, då de har etablerats, utvecklats och haft sina storhetstider samt avveckling relativt tidsmässigt parallellt med varandra, inspirerats konstruktionsmässigt från samma håll, samt legat på liknande platser: både Värtan och Gullbergsvass hade nära till vattenförbindelser,

järnvägsförbindelser, och expansionsmöjligheter.⁴³ Den viktiga skillnaden ligger som jag ser det, i att det dels handlar om en större verksamhet i en större stad, jämfört med Göteborg, och detta skapar ett helt annat opinionsunderlag.

Göteborg må ha varit först i Sverige med gasbelysningen, men störst var de inte, och ju större verksamhet, desto (helt enkelt) fler byggnader och miljöer som potentiellt kan ha påverkat omgivningen än fler sätt, och som därmed är värda att bevara.

Dels är gasklockan i Värtan ritad av Ferdinand Boberg, en tidigare stadsarkitekt. Georg Krüger har förvisso ritat flera utmärkande och ståtliga byggnader i Göteborg, men har inte haft en lika ”aktningvärd” befattning, och därmed kanske inte ett fullt lika erkänt namn på arkitekthimlen, som Ferdinand Boberg. En tredje skillnad är de bägge gasklockornas utformning. Gasklockan i Värtan ser ut som Gasklockan i Göteborg, utan sitt tegelskal, men detta tegelskal är speciellt utformat och ritat av en känd arkitekt. Byggnaden har som förut också nämnts, ett formspråk som både innefattar en större variationsrikedom (färgvariation, materialkombinationer, osv) men framförallt har den ett formspråk som vi lättare känner igen, och kan kategorisera och därmed uppskatta.

Gasverket i Oberhausen har sett till det fysiska, stora likheter med Göteborgs Gasklocka, då dessa är av exakt samma konstruktion. Dock är Oberhausens gasklocka tre gånger så stor som Göteborgs, vilket gör den till störst i Europa. Även här skapas ett annat och fördelaktigare opinionsunderlag för bevarandefrågan rörande klockan. Detta, samt att den är belägen mitt i Ruhr-området med en synnerligen utpräglad industrihistoria, torde ha gjort den än mer ”viktig” i samhällets ögon. Utöver detta så ligger Oberhausen betydligt mer skyddat än Gullbergsvass: inga hårda fuktiga havsvindar har där haft möjlighet att tära på konstruktionen.

Ovan nämnda faktorer gör att min slutsats blir att situationen för Göteborgs Gasklocka har fler olikheter än likheter med mina jämförande fallstudier. Detta gör det svårt att i nuvarande läge motivera ett bevarande baserat på ”andras föregående goda exempel”, dvs frånvaron av tillräckligt många liknande förutsättningar utgör i nuläget, ett hinder.

---

⁴³ Andersson, Olgarsson, 2005-2006

6.2. Gasklockans praktik

En intressant detalj som också egentligen utformar en (än så länge) obesvarad fråga (*Jfr: min frågeställning: "Det råder motstridiga uppgifter om gasklockans konstruktionsmässiga möjligheter till ombyggnation, vad beror detta på?"*)

är följande situation:

I studien från Chalmers 1995 kommer man till slutsatsen att gasklockan kan belastas ytterligare, bland annat genom att bygga om den rörliga skivan till ett bärande bjälklag.⁴⁴ Man gör också ett flertal andra tester som visar på att gasklockan 1995, med stor sannolikhet skulle kunna klara ytterligare belastning (av en förändrad verksamhet), med endast mindre ombyggnader. Denna studie nämns dock ingenstans i den del av handläggningsgången (efter att Göteborgs Energi återaktualiserat sin rivningsansökan) jag fått ta del av. Göteborgs Energi hävdar att Gasklockan är i ett så dåligt skick att vidare spekulationer är meningslösa, med andra ord att klockan inte kan bära ytterligare belastningar utan omfattande ombyggnation. Huruvida någon senare studie gjorts som påvisar detta påstående, förslagsvis att de 18 åren som gått sedan studien på Chalmers gjordes har gått hårt åt klockan, har jag inte fått fram någon uppgift om. Mitt antagande är det att Gasklockan fastnat i en rad byråkratiska och finansiella fällor under åren som gått sedan verksamheten lades ned. När det fortfarande fanns möjlighet till en någorlunda smidig ombyggnation, så fanns ingen tillräckligt passande (för alla parter) idé, eller tillräckligt med finansiella medel. Nu finns det varken eller.

Har engagemanget varit för litet, när det verkligen gällde? Enligt mig, lutar svaret däråt. Det är lätt att komma med fantasifulla förslag till nya användningsområden när man är medveten om (eller kanske även om man inte är omedveten om det....) att man själv ändå inte kommer kunna ha råd eller möjlighet att praktiskt förverkliga det i alla förestående processer som ett dylikt projekt medför.

Göteborgs Stads kulturnämnds förslag om en seriös utredning som skulle kunna mynna ut i en konkret prislapp för en ombyggnation, har dock stannat vid inget mer än ett förslag. Vad detta beror på har jag tyvärr inte möjlighet att fortsätta söka svar på, inom ramarna för den här uppsatsen.⁴⁵

6.3. Förslag

Det kan på många sätt tyckas lite ironiskt, att det är just gasklockans estetiska kvaliteter som särskilt de senaste åren har fått utstå en hel del kritik: i otaliga av Göteborgs centrala, och ofta dyrare butiker, kan man få betala fyrsiffriga belopp

---

⁴⁴ Nilsson, Stenberg, 1995

⁴⁵ Se bilaga.

för en (ny)rostig bordslampa med väl synliga bultar och skruvar, då stilen går i ”industrins” tecken. Beträffande gasklockan, som idag kanske i all sin väldighet fyller ungefär ungefär lika stor funktion som just en bordslampa, men som är en del av en *riktig* industri: så finns knappt något allmänintresse. Detta säger en hel del om vad gemene man egentligen är intresserade av och inte: är det historien som sådan eller är det den bild vi skapar (utifrån delar av), och återskapar av den? Detta fenomen, och områdes gentrifieringar i dess spår, beskrivs mycket tydligt (dock om en hel stadsdel) i Ingrid Martins Holmbergs bok ”På stadens yta”.⁴⁶

Hur man ska göra för att ändå ta tillvara dessa industri- och socialhistoriska värden som det forna gasverket onekligen besitter, är också det en fråga som hamnar lite mellan planläggargästerna. För att kunna planera för en viss tematisk verksamhet i området måste man ha en gällande detaljplan, denna är inte att vänta än på ett flertal år, enligt Peter Trygg med flera.⁴⁷ så i vilken ände ska man börja - ska en eventuell museal verksamhet bli vägledande för hela det av detaljplanen omfattade området? Förmodligen inte, men min förhoppning är att man på något sätt jobbar på att försöka integrera en sådan. Kanske kunde man inrätta en permanent utställning på Stadsmuseet i samband med gasklockans rivning, eller göra en större och väl marknadsförd utställning på Elyseum? Personligen har jag en förkärlek för ”museala gatupratere”, dvs en slags ”minnesmärken” som alltid står på plats. Hur dessa skulle vara utformade eller bestå av, kan man ju diskutera, likaså hur omfattande de kan motiveras att vara: hur många besökare kommer platsen att dra i framtiden? Också detta beror på den kommande detaljplanens utformning förstås...

En, möjligen naiv men ändå, idé är att arbeta med att gestalta och levandegöra gasverksområdets dignitet och rum, för kommande generationer. Man skulle till exempel kunna märka ut det forna gasverksområdets gränser, med fyndigt utformade märken i marken eller annat motsvarande, samt tydlig information om vad som utmärks. Då Göteborg Stad är mån om att utveckla Gullbergsvass hamnstråk, torde dylika små medel vara ett bra tillvägagångssätt att tydliggöra platsens och därigenom stadens kulturarv, samtidigt som området tillåts utvecklas. Jag tänker att det behöver inte vara så avancerad information i en sådan form, dess huvudsakliga uppgift skulle i så fall vara att väcka intresse. Vilket i sig, enligt mig, är en uppgift nog så viktig.

Avslutningsvis skulle jag vilja att citera Unnerbäck med följande rader:

---

⁴⁶ Holmberg, 2006

⁴⁷ Intervju, Peter Trygg, 2013-04-23

”När en symbol inte längre är tydlig och fattbar förlorar den sin karaktär av aktiv meddelare och får ett mera abstrakt historiskt intresse.”⁴⁸

Detta tycker jag stämmer in alltför väl på Gasklockans situation i Göteborg. Kanske kunde lösningen då vara att omvandla detta svajande symbolvärde till ett historiskt upplevelsevärde?

Med andra ord: om gemene man inte tilltalas av gasklockans gestalt och representation sådan den ter sig idag (att den överhuvudtaget står där) så kanske man istället kan uppskatta ett tydliggörande av vad det faktiskt innebär och har inneburit, att gasklockan har stått där den stått, varit skrymmande, mörk och i vägen, bokstavligt talat.

---

⁴⁸ Unnerbäck, 2002

7. Källförteckning

7.1. Muntliga källor och e-post:

Arnsmar, Mats

Intervju 19 april 2013

Trygg, Peter

Intervju 23 april 2013

Hagsgård, Johan

e-post 8 maj 2013

Carlsson, Agnetha

e-post 7 maj 2013

Anette Lindgren

e-post 31 maj 2013

7.2. Tryckta källor och litteratur:

Unnerbäck, Axel, *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*, Riksantikvarieämbetets förlag, Stockholm, 2002

Naturvårdsverket Solna, Staten Naturvårdsverk, *Gasverkstomter i Sverige - En inventering av efterbehandlingsbehovet vid landets gasverkstomter*. Naturvårdsverket, 1993

Kroon, Lena, *Gullbergskaj - Paradis? En exposé över drömmarnas kaj* Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen i Kulturvård, Bebyggelseantikvariskt program, Institutionen för Kulturvård, Göteborgs Universitet, 2011

Holmberg, Ingrid Martins, *På stadens yta: om historiseringen av Haga* Göteborgs Universitet, Diss, Göteborg: Göteborgs Universitet, 2006, Göteborg, 2006

Nilsson, Staffan och Fredrik, Stenberg, *Gasklockan i Göteborg - vilka möjligheter finns för en avställd gasklocka?* Chalmers Tekniska Högskola, Ex. arb, Göteborg : Chalmers Tekniska Högskola, 1995, Göteborg, 1995

Andersson, Elisabet och Olgarsson, Per, m.fl, *Gasverket i Värtan*, Konsthögskolans Arkitekturskola, avd. för restaureringskonst, årsprojekt 2005-2006, 2005-2006, Stockholm

Lönnroth, Gudrun, *Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg - Ett program för bevarande* Stadsbyggnadskontoret, Göteborg 2000

Tidskrift för Göteborgs Stads tjänstemän 1967:9 *Fyllet*, 1967, Göteborgs Stadsmuseums faktarum.

G.M.P. 14 Januari 1933. "Göteborgs stads gasverk utvidgar sina anläggningar". Göteborgs Stadsmuseums faktarum.

Utdrag ur: PBL (2010:900)

Förutsättningar för rivningslov

34 § Rivningslov ska ges för en åtgärd som avser en byggnad eller byggnadsdel som inte

1. omfattas av rivningsförbud i detaljplan eller områdesbestämmelser, eller
2. bör bevaras på grund av byggnadens eller bebyggelsens historiska, kulturhistoriska, miljömässiga eller konstnärliga värde.

Tjänsteutlåtande från Stadsbyggnadskontoret till Byggnadsnämnden 2013-04-30, Ärendenr: SÖ 1999-051761

Ansökan om rivningslov samt återaktualisering av denna, från Göteborg Energi till Stadsbyggnadskontoret. Diariernr: 10-2011-0903. Referens: Peter Trygg, Göteborg, 1999 samt 2012.

Göteborgs Stads Kommunfullmäktige, Handling 2002 nr 162.

Gasklockan, dess bakgrund och utredningar om dess framtid, Göteborg Energi, Göteborg, 2002.

Tjänsteutlåtande från (MP) till Byggnadsnämnden, 2011-10-18, Ärende 15

7.3 Internetförteckning

Shillingford, Manilla, m.fl, *Nu börjar älvstaden*, 2013

www.centralalvstaden.nu/events-2/nu-borjar-alvstaden

Maj 2013

Machoczek, Thomas, *The gasometer - Industrial Culture*, 2013

www.gasometer.de/en/

Maj 2013

Meijer, Bernhard, *Nordisk Familjebok 1904-1926*

http://sv.wikipedia.org/wiki/Magistrat_i_Sverige

Maj 2013

Hallerdt, Björn, *Stockholms tekniska historia, del V. Ljus kraft värme*. 1992

<http://sv.wikipedia.org/wiki/Värtagasverket>

April 2013

Andersson, Per *Detaljplan Gasverket*, Stockholms Exploateringskontor, Stockholm, 2013

<http://bygg.stockholm.se/gasverket>

April 2013

Meijer, Bernhard, *Nordisk Familjebok 1904-1926*, Björn Linn (1988) *Sextio namn ur Göteborgs arkitekturhistoria, Göteborg - Årsbok 1988*, Arkitekturmuseet, Stockholm, 1988

http://sv.wikipedia.org/wiki/Stadsarkitekter_i_Göteborg

Mars 2013

Byggnadsnämndens sammanträdesprotokoll 2013-04-30

<http://goteborg.se/wps/portal/sok-namndhandlingar>

Maj 2013

Krüger och Son AB, 2011

http://sv.wikipedia.org/wiki/AKOS_Arkitekter_%26_Ingenjörer

Maj 2013

7.4. Övriga källor

Elyseum, Göteborgs energis museum

Besökt 23 januari 2013

Gasklockan, Gullbergs Strandgatan

Besökt 23 maj 2013

Gasverkets kyltorn samt de två tidigare nämnda tegelbyggnaderna,

Gullbergs Strandgata

Besökt 30 maj 2013

7.5. Illustrationsförteckning

Bild 1:

”Gullbergs Ängar” GHT 1963-10-12

Ursprungligen hämtat från Erik Dahlbergs Suecia-verk.

Göteborgs Stadsmuseums Faktarums arkiv

Bild 2:

Bild av Göteborgs gamla gasverk, hämtad från akt: F III a 7:4:11-13

Göteborg stads och regionarkiv

Bild 3:

www.eniro.se

Hämtad: Maj 2013

Bild 4:

Författarens fotografi.

Göteborgs Energimuseum Elyseum

Tagen: 23 januari 2013

Bild 5:

Författarens fotografi.
Göteborgs Energimuseum Elyseum
Tagen: 23 januari 2013

Bild 6:
Översiktsbild av Gullbergskaj och gasverket, m.m. Bild ur folder E 124-129
Göteborg stads och regionarkiv

Bild 7
www.eniro.se
Hämtad: Maj 2013

Bild 8:
"Gasverket; t h Mårten Krakowgatan, blick mot Ö. ...Månsson foto 193?"
Göteborgs Stadsmuseums Faktarums arkiv

Bild 9:
Processchema över stadsgasproduktionen. Hämtad från s 12 i "Gasverkstomter i
Sverige - En inventering av efterbehandlingsbehovet vid landets gasverkstomter"
från 1993.

Bild 10:
Takkonstruktionen under gasklockans uppförande.
Göteborgs Stadsmuseums Faktarums arkiv

Bild 11:
Författarens fotografi
Taget: Maj 2013

Bild 12:
Författarens fotografi
Taget: Maj 2013

Bild 13:
Författarens fotografi
Taget: Maj 2013

Bild 14:
Akvarell av Arvid Jorm (1892-1964)
Göteborgs Stadsmuseums Faktarums arkiv

Bild 15:

Författarens fotografi

Taget: Maj 2013

Bild 16:

Gasverkets traverskranar

Göteborgs Stadsmuseums Faktarums arkiv

Bild 17:

Vykort från år 1902 föreställande Gasverket i Värtan. ”Föring Hjalmar Högström”.

Bild 18:

”Bild 100611_029”

Niklas Biedermanns fotografi

Bild 19:

Bild hämtad från www.gasometer.de

Bild 20:

Författarens fotografi

Taget: Maj 2013

Bild 21:

Författarens fotografi

Taget: Maj 2013

Bild 22:

www.eniro.se

Hämtat: Maj 2013

Bild 23:

Författarens fotografi

Taget: Maj 2013

Bild 24.1:

Författarens fotografi

Taget: Maj 2013

Bild 24.2:
Författarens fotografi
Taget: Maj 2013

Bild 25:
Författarens fotografi
Taget: Maj 2013

Bild 26:
Författarens fotografi
Taget: Maj 2013

Bild 27:
Författarens fotografi
Taget: Maj 2013

Bild 28:
Författarens fotografi
Taget: Maj 2013

Bild 29:
Författarens fotografi
Taget: Maj 2013

Bild 30:
Författarens modell baserad på Unnerbäck, Axel, *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*, Riksantikvarieämbetets förlag, Stockholm, 2002

Bild 31:
Författarens fotografi
Taget: Maj 2013

Bild 32:
Gasklockan rymmandes 50000 kubikmeter gas, samt vy över gasverket.
Göteborgs Stadsmuseums Faktarums arkiv

Bild 33:

Översiktsbild av Gullbergskaj och gasverket, m.m. Bild ur folder E 124-129
Göteborg stads och regionarkiv

Bild 34:

Författarens fotografi

Taget: Maj 2013

Bild 35:

Författarens fotografi.

Göteborgs Energimuseum Elyseum

Tagen: 23 januari 2013

Bild 36:

Författarens fotografi

Taget: Maj 2013

Bild 37:

Författarens fotografi

Taget: Maj 2013

Bild 38:

Bild hämtad från www.gasometer.de

Bild 39:

”Bild 100611_029”

Niklas Biedermanns fotografi

Bilaga:

Då följande utdrag ur ett mail från Anette Lindgren på Göteborgs Stadsmuseum, inkom alltför sent i min skrivprocess, bifogar jag det här i en bilaga, och har dessvärre inte möjlighet att vidareutveckla mitt resonemang mer än jag gjort, baserat på detta.

”...Vår linje har varit: Använd gasklockan i Oberhausen som mall, ta reda på vad deras ombyggnad kostade så finns en konkret prislapp och en konkret användning (konsert/utställnings/eventemanglokal med stark karaktär). Sen kan man ta ställning till om det är prisvärt. Så svar ja, den har bra förutsättningar för att bli ett tillskott staden. Med alla planerade förändringar i Gullbergsvass och Centralenområdet har Gasklockan också en viktig roll som ankare i en stadsdel under förändring. (Den och några andra byggnader i området)...”

Utdrag ur mail från Anette Lindgren, verksam bebyggelseantikvarie på Göteborgs Stadsmuseum.

31 maj 2013